

ҲАКИМ ДАВОЙИ АЛ-ГИЛОНИЙ

ФАВОЙИДУ·Л·ИНСОН
(„инсонларга фойдалар“)

ТОШКЕНТ — 1991

ББК 51.1(2(5))
С 17

Тузувчи-таржимон Махмуд Ҳасаний

4 103 000 000—05
С ————— 5—91
731(01) — 91

© Тузувчи-таржимон Махмуд Ҳасаний,
1991

XVI асрда Ҳаким Давоий ал-Гилоний томонидан форс тилида шеърда ёзилган «Фавойиду-л-инсон» китоби Шарқда учрайдиган ўсимликлар, маъданлар ва ҳайвотлардан олинадиган дори — дармонлар, уларнинг хосиятлари, ишлатиш йўллари ҳақида баён қилади. Муаллиф Бобурийлардан Акбаршоҳ саройида яшаб ижод этган бўлиб, унинг мазкур асари қўлёзма ҳолда кенг тарқалган. Мазкур китобга ундан сайлаб олинган ва Ўрта Осиёда учрайдиган дори — дармонлар киритилган бўлиб, улар биринчи марта эълон қилинмоқда.

Китоб медицина тарихи, ўсимликлар олами билан қизиқувчи кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

ҲАКИМ ДАВОИЙ АЛ-ГИЛОНИЙ

Ўзбекистон ФА Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар хазинасида 2514-рақамли қўлёзма сақланмоқда. Мазкур қўлёзмадан жой олган учинчи китоб «Фавойиду-л-инсон» («Инсонларга фойдалар») деб аталади. Унинг муаллифи XVI асрда яшаб ижод этган Ҳаким Давоий ал-Гилонийдир.

Ҳаким Давоий ҳақида манбаларда маълумот кам учрайди. Фақат Абдулхай ибн Фахриддин ал-Ҳасанийнинг «Нўзхат ул-хавотир» номли тазкирасида ёзилишича, Ҳаким Давоий Арабистон сафарида бобурийлардан Мирзо Азиз билан учрашиб қолади. Мирзо Азиз Давоийнинг етук олим, шоир ва табиб бўлганидан хабар топиб, уни ўзи билан Ҳиндистонга олиб кетади. Давоий бу ерда ижодий иш билан машғул бўлади.

Мазкур асарда ёзилишича, Давоий Ҳиндистонда юрган пайтда Бобурнинг набираси Муҳаммад Акбаршоҳ ундан табобатга оид китоб ёзишни сўрайди. Шундай қилиб, Давоий бу ишга қўл уриб, Ўрта Осиё, Эрон, Хуросон, Туркия ва Араб мамлакатларида учрайдиган гиёҳлар, маъданлар ва ҳайвонот оламининг шифобахш хосиятлари ҳақида шеърий асар ёзишга киришади.

«Фавойиду-л-инсон»нинг бошқа тиббий китоблардан фарқи шуки, у аввало шеърда юксак маҳорат билан ёзилган, бошқа томондан эса мувашшаҳ санъати қўлланилган. Асарда ҳар бир доривор модданинг арабча ёки форсча номи сарлавҳа сифатида келтирилган, кейин эса унинг бошқа номи шеърдаги ҳар бир мисранинг бош ҳарфи орқали ифодаланади. Масалан, у ўрдак ҳақида ёзади:

Бехтарин тайри аҳлист ўрдак,
Боҳ афзудаву суман бешак.
Таб аз у гарму савтро нофиъ,
Пеҳи у дардро бувад дофиъ.

Мувашшаҳ усули бўйича, биринчи ва учинчи мисранинг бошидаги ҳарфларга диққат қилсак, «бат» сўзи борлигини кўрамыз, бу эса ўрдакнинг арабча номидир («бат» сўзидаги «а» қисқа унли бўлиб, ёзувда ифодаланмайди).

Давойининг бу асари табобатимиз ҳамда ўша даврнинг гиёҳлар, маъданлар ва ҳайвонотлар олами тарихини ўрганишда шубҳасиз, катта аҳамияти бор.

Мазкур асардан олинган парчалар 1982 ва 1985 йилларда чоп этилган «Ҳақимлар ҳикояти» (Ўз ССР «Медицина» нашриёти) китобига киритилган эди. Қўлингиздаги китобдан эса шу асардан қилинган янги таржималар жой олган.

Маҳмуд ҲАСАНИЙ

ГУРУЧ

Тангри номин тилга олгандан кейин,
Гуруч иссиқ бўлар, бирма-бир дейин.
Ювилган сувидан чехра тарабнок,
Ич кетиш учун соз, меъда эса пок.
Бир тоифа айтар умр афзодир,
Сут билан бирга у яхши ғазодир.

ЭРМОН ЎСИМЛИГИ

Жигару талокдан тикилма очар,
Икки дирамани ҳар кимса ичар.
Ичилган заҳарга даводир эрмон,
Бирор нарса чиқса яна у дармон.
Меъдага, кулоққа ундан наф этар,
Сафрони бадандан тору мор этар.
Эски иситмага шифо етқизар,
Босур иллатига даво етқизар.
Куруқликда икки демиш шифокор,
Ел ҳайдаб, куртларни кирар баякбор.

АНЖАБОР ЎСИМЛИГИ

Анжабор ояти фазли Худодир,
Ўпка ярасига яхши даводир.
Кимки бир мисқолин истеъмол этар,
Қон оқиш, қон туфлаш у билан кетар.
Томир гар ёрилса, уни битқизар,
Ичдаги ярага шифо етқизар.
Ичак ярасида йўқ асло тенги,

Эрликка куч берар янгидан-янги.
Аъзодан бўшашиш, эзилиш кетар,
Кону йиринг сийиш — барчаси битар.

ШИРИН ҲАМДА БОШҚА ХИЛ ОЛХҶРИЛАР

Майхуш бўлса таъмда агар олхҶри,
Иккинчи ўринда хўл-совук бари.
Сафро сўндирмоққа ейилса бўлар.
Бирок бадан ичи сустликка тўлар.
Елимидан бошнинг яраси кетар,
Сирка ила кўшиб гар киши суртар.
Йиригидан ич кам бўлар мулойим.
Кучли овқат бўлмас олхҶри доим.
Ширини мулойим қилишда создир,
Озиқлик бобида созу мумтоздир.
Ширини меъдани сустлатар бирок,
Демак моул-асал зарурдир ичмоқ.
Қўполу латифлик елимига ёр,
Иштаҳа кесувчи дея бил зинҳор.
Елими кўзларга суртилса агар,
Кўриш қувватини тинмай ўстирар.
Гули асал ила қилинса даво,
Меъдада бўшашув бўлмагай асло.

ХОМ ИПАК

Ипакдан баданинг топгач ҳарорат,
Юрагу жонингга етар ҳаловат.
Юрагим гунчасин очади тинмай,
Фараҳлик бахш этар бамисоли май.
Рухлар ёзилади, вақтинг эса чоғ.
Юрагу жигарга гўё у чароғ.
Кийим қилсанг бадан бўлар мулойим,
Иссиқни қувади, роҳатли дойим.
Хосияти ошар уни ҳар қайда,
Қайчи билан қилсам майдаю майда.
Баҳорда муътадил, ким кийим этар,
Битнинг туғилиши ипакдан битар.
Қайнатма сувидан семизлик кидир,
Эрликка куч берар, хислати шудир.

Шарбати шод қилар уни бир онда,
Ичими бир дирам ҳар бир замонда.

ОМАЛА МЕВАСИ

Омаладан ичак яраси барбод,
Курукдир иккинчи, юрак эса шод.
Меъдани тозалар, ҳисни кўзгатар,
Совукдир, асабга яхши наф этар.
Лозимдир ейиши — кимда бавосил,
Ундан ўткир зеҳн бўлади ҳосил.
Барча аъзо қувват топади бесўз,
Юрагу маъъаду сочу ҳамда кўз.
Ислоҳин кидирсанг — анжир шарбати,
Таомга ошади киши рағбати.
Ичимин сўрасанг, бўлар бир дирҳам.
Қоннинг қизишига беради барҳам.
Асал ила агар кўшилса аъло,
Қусиш, ич кетишга энг нодир даво.

ҚАВРАК ЕЛИМИ

Балғам шиллиқлари қувилар тандан,
Бир ичими бўлар бир мисқол ундан.
Ароққа ивитиб қўйилса бир оз,
Оғриқ қолдирмоққа даво бўлар соз.
Бир дирам сиркада ичса ҳар маҳал,
Талоқнинг шишини тезда қилар ҳал.
Ичак яраси ҳам кетар тутқанок,
Иккинчи иссиқдир, курук ҳам бирок.

ИСМАЛОҚ ЎСИМЛИГИ

Исмалоқ замона аҳли фикрича,
Ейилгач, қоринни дамламас унча,
Хўл-совук, кўп яхши озиқлиги бор,
Меъдадан сафрони қилар тору мор.
Кўкрагу ўпкага яхши наф этар,
Эски йўтал бўлса, қувилиб кетар.
Бели оғриганда ким иссиқ мижоз,
Сийдиги куйдирса қилар у илож.

Тозалаш, поклашу ювишлиги бор,
Бир озгина яна юмшатишлик ёр.
Куриш, иссиқ бўлса ўпка, томокда,
Ёғ ила ейилса кетар шу чокда.

БУҒУ

Буғунинг гўшtidан қочсанг яхшироқ,
Чунки у ғализдир, ҳазми оғирроқ.
Куйдирган шохлари ичак яраси,
Кон туфлаш дардига даво сараси.

«ХУШБЎЙ ТИРНОК» (Тирноқгул)

Бу қарам, қарагин, Холиқдан аён,
«Хушбўй тирноқ» ила ҳайдар ҳафакон.
Кимки ундан еса фойдалар етар,
Меъдаю жигардан оғриғи кетар.
Розий хислатини шундай деганмиш,
Сирка ила ични сурар эканмиш.
«Бўғилиш» касб этса агар бачадон,
Тутатса, кутулиб кетармиш жувон.
Қуруқлик бобида иккидан ортик,
Бу сўзни Бу Али қилганмиш тортик,
Лутфидан кўпинча фойда топар бош,
Тутатса, тутқаноқ тополмас бардош.

ҚОРА АРЧА (АРЪАР)

Аёл киши еса агар мевасин,
Қориндан туширар унинг боласин...

РУМ АРПАБОДИЁНИ (АНИС)

Қуруқдир учинчи арпабодиён,
Табобатдан ўқиб, билдим мен аён,
Иссиқлик бобида учдир дейишар,
Баъзилар иккинчи дея билишар,
Майдалаб, элакдан ўтказиб ҳар он,
Гулнинг ёғи ила қўшилган замон.

Урилиш ё зарба бўлса қулоқда,
Зарарин кеткизар суртилган чокда.
Оғриғу айланиш бўлганда йўлдош,
Томчию буғидан озод бўлар бош.
Елу тикилмани созлар, авромни,
Очади, суради, пишитар хомни.

ДЕВПЕЧАК

Савдо хилти учун офат девпечак,
Барча жинни учун роҳат девпечак.
Учинчи ўринда иссиқ деб сана,
Ғамни қувар, фаҳм ошади яна.
Савдовий иситма қалтирар ундан,
Балғамий бўлса ҳам қувади тандан.
Қуруқ дея уни қилмишлар баён,
Бу Хунайн, Қараший сўзидан аён.
Ҳақимлар муфтийси Жолинус бироқ,
Учинчи ўрин деб ёқмишдир чироқ.
Ичими бир дирҳам қайнатса агар,
Иссиқ мижоз бироқ кўп зарар кўрар.
Тутқаноқ наф топар, сурилар балғам,
Кексалар дилидан қувилади ғам.

АНЗАРУТ (АНЗИРАТИ ГЎШТХЎР)

Балғам шиллиқлари қувилар тандан,
Икки дирам еса ким анзарутдан.
Кўзнинг оғриғига яна қилар наф,
Ғализ хилтларни ҳам айлағай у даф.
Асал ила солса агар қулоққа,
Қулоқ чирки кетар ундан узоққа.
Қуруқ-иссиқлиги бўлади дармон,
Бўйин узра шишга суртилган замон.
Аёл еса тани гўштга тўлади,
Ислоҳи бодомнинг ёғи бўлади.

РУМ РАЙҲОНИ

«Рух учун мувофиқ» — бошқача номи,
Қуруқ-иссиқ, елни ҳайдар тамоми.

Тўсиқ очар, дилга шодлик қилар ёр,
Иккинчи ўринда қуруқлиги бор.
Қисми бор, аччиғу тахирдир таъми,
Ўткирлик бўлади бироқ ҳамдами.
Баданга май мисол бўлади даво,
Балғамни пиширар, пишар ҳам савдо.
Савдо хилтин қувиб чиқарар тандан,
Балғам томирини қирқади тандан.
Заҳарни кесмоққа берилса агар,
Подзаҳр мисоли заҳарни қувар.
Юрак ундан шоду фикр эса соф,
Меъда ичи поку ичаклар шаффоф.
Бир ичими уни уч дирхам бўлар,
Бадали шу миқдор муррдан топилар.
Меъда совуқ бўлса даво бахш этар,
Тутканокни қувиб, шифо бахш этар.

ҚАШҚАРБЕДА

Қашқари бедадан юмшар қаттиқ шиш,
Қуруқ-иссиқ ўзи, хосдир пишитиш.
Аввал қабз қилар, сўнгра эса ҳал,
Топар оғриғига ором ҳар касал.
Қаттиқ шишлар бари бўлар мулойим,
Аъзо учун қувват беради доим.
Бир ичими уни билсанг, бир дирам,
Яллиғланса кўзлар қилади ёрдам.
Ҳўл яралар бўлса бошда гар, ароқ—
Мози ила чапса, тузатар мутлоқ.
Икки тухум учун келтирса зарар,
Ислоҳи асалдан тезда топилар.
Бошларга қуйилса агар сувидан,
Қутқарар кишини бош оғриғидан.
Орқа тешиқ шишин ҳайдайди осон,
Майбухтаж бирла у қўйилган замон.
Тухумлар шишини қилар мулойим,
Майбухтаж бирла у қўйилса доим.
Бошдаги ширинча ярадан асар—
Қолдирмас, суви-ла кўп ювса агар.

АРҒУВОН ДАРАХТИ

Кизил ранги масал эрур жаҳонда,
«Арғувоний рангли» дерлар ҳар онда.
Чала қуйган шохин йиға олган дам,
Соч-соқолни қора қилади илдам.
Қайнатмасин олиб ичса томирдан,
Қайт кўзгайди одам танида бирдан.
Айтганимга гувоҳ «Жомеъ»и Байтор,
Назм қилдим, менга даъвойинг бекор.
Гули уни ширин, таъми кўп создир,
Боққан кўзга созу яна мумтоздир.

ТУЁҚҮТ ЎСИМЛИГИ

Уч даража иссиқ, иккинчи қуруқ,
Хиди мушққа яқин, бунда шубҳа йўқ.
Жигар тикилмаси у билан битар,
Бу бобда дори йўқ ундан ҳам ўтар.
Жигар қаттиқлашса йўқотар уни,
Сийдик ҳайдашда ҳам тенгсиз бил уни.
Эски оғриқ бўлса йўқолар сонда,
Табиб ярим мисқол берган замонда.
Совуқ иллатлардан оғриси асаб,
Туёқўтдан даво айлагин талаб.

САССИҚ ҚАВРАК (АНЖУДОН)

Сийдик ҳайдаш, билсанг, анжудонга ёр,
Қуруқ-иссиқлиги учинчи миқдор.
Хили бор, оқ ўзи, хушбўйдир тамом,
«Сархасий» деб унга қўйганмишлар ном.
Танаси бақувват қилади белни,
Чунки кўпайтирар баданда елни.
Овқату давода емоқ мумкин тенг,
Элакдан майдалаб ўтказгандан сўнг...

МИРТ (МУРД) ДАРАХТИ

Ичнинг юмшоқлиги, терлаши битар,
Юрак ғамгин бўлса, ғамгинлик кетар.

Иккинчи ўринда курук-совуқ ул,
Барги кўлтиқ ҳидин кеткизар буткул.
Ичак яра бўлса, ярага шифо,
Йўталу хафақон дардига даво.
Иссиқ шиш ё ўтдан куйганда нафдир,
Ичишдан юз берган хуморлик дафдир.

ҚОРАЧАЙИР ЎСИМЛИГИ

Чайнасанг таъм билиш кучига қувват,
Томири умуман қилар бақувват.
Тиқилмага қарши ундан футухдир,
Мижози куруғу меъдага рухдир.
Сийдик билан қумни ҳайдар бегумон,
Ёғи эса чарчаб қолганга дармон.
Меъда қаттиқлашса ёки бўлса шиш,
Суртилса ё ичса кетар бу ташвиш.
Жигарга шундай наф, буйрак учун ҳам,
Иссиғи иккинчи ўринда ҳар дам.
Қоринни боғлайди, ғашлик ҳам кетар,
Қичишиш дардига ёғи наф этар.

МОЙЧЕЧАК (РОМАШКА)

Мойчечак жимоъга майл уйғотар,
Ўзи бир ўсимлик, тирсакка етар.
Кесади, мулойим қилару ҳайдар,
Меъда оғзи учун қилади зарар.
Куруқ-иссиқ бўлар иккинчи миқдор,
Туз ила балғаму савдо тору мор.
Бир ичими уни билсанг, уч дирҳам,
Бобуна гулидек шакли, бўйи ҳам.
Аҳли босур учун кўп яхши шифо.
Нафас сиқса, кулоқ оғриси даво.
Ёғидан кетади тандан ярақон,
Яна қаттиқлашса агар бачадон.

«КУШ ОЁҒИ» (ИТРИЛОЛ) ЎСИМЛИГИ

«Куш оёқ» бурунга киргани замон,
Қориндан болани туширар шу он.

Танқия қилинган одамнинг ичи,
Тамоман кетганда хилтларнинг кучи,
Асалдан олинса кўпиги шу он
«Куш оёғи»н майда туйиб шу замон,
Асал ичра солиб, айлаганда ҳал,
Песли одам ундан ялаган маҳал,
Бу даводан охир қолиб ноилож,
Песи кетиб, соғлиқ олади ривож.
Икки мисқол ундан ичилса саҳар,
Иссиқ сувга кўшиб, кўп фойда олар.
Батамом тузалсин дейилса аммо,
Иссиқ ёз фаслида қилинсин даво.

ЁВВОЙИ ҚУЁН

Никрис, бўғим оғрик кишидан қочар,
Қуён шўрвасига ким оғиз очар.
Тутқаноқ ишини қилажакман ҳал,
Инфаха, халл бўлса маскаю асал,
Қонли доғ юз берса ундан қувилар,
Баҳақ ҳам танадан буткул ювилар.
Ундан ҳосил бўлар танда куюқ қон,
Ислоҳи — ёғ, куруқ-иссиғи аён.

ЗИРК

Ҳар киши зирк топиб айласа емиш,
Қоринни боғлайди, тугар ич кетиш.
Иссиқ меъда яллиғ бўлса нафи бор,
Сафрони сўндирмоқ хислатига ёр.
Чанқовни қолдирар, қонни совутар,
Давоси кишининг дилин овутар.
Жигарнинг яллиғин қувар заволга,
Иссиғин келтирар мўътадил ҳолга.
Юз рангин гўёки гул каби очар,
Иссиқ юрак учун манфаат сочар.
Иссиқ шишлар агар бўлса одамда,
Наф топар ичса ё суртилган дамда.
Ичак яра бўлса, дилда хафақон,
Шарбати ичилса қувар бегумон.

ЁВВОЙИ САБЗИ (ШАҚОҚУЛ)

Ўпка учун офат эрур шақоқул,
Зарарини асал бирла ислоҳ қил.
Аёллар сутини айлар зиёда,
Эрлик учун етар кўп азим фойда.
Жинсий олат учун куч берар ҳар дам,
Қазиб ундан бўлар ўта мустаҳкам.
Шақоқул қориндан бола туширар,
Аёллар олдиға боғласа агар.

БОҚИЛА ДОНИ

Боқила мижозда бўлар ўртача,
Янгиси ҳўл бўлар табиб сўзича.
Хўллик билан яна совуқлиги бор,
Токи янги экан совуқликка ёр.
Қон окишни кесмоқ унга табиат,
Томоқ ила йўтал топар манфаат.
Уни олиб, ҳар ким ювар бўлса юз,
Лола рашқдан бўлар куйиб гўё куз.
Қайнатмаси тузга қўшилган замон,
Нафи ошиб, елни қувар бегумон.

КОВУН

Қовун табиати ҳўлу совуқдир.
Мазасиз хомининг ҳазми бузуқдир.
Сариғи шириндир, бир қисми бордир,
Иссиғу латифлик бу хилға ёрдир.
Томири қусишға беради ёрдам,
Гулидан тозалаш кутилар ҳар дам.
Тўсиқ очар, ичдан тошларни ҳайдар,
Очлик ё тўқликда ейилса зарар.
Бодринг қовуннинг бадали эрур,
Уруғи, томири қуруқлик берур.
Меъданинг ичида бузилса агар,
Тез қувмоқ лозимдир, чунки у заҳар.

ТОВУҚ ТУХУМИ

Хушхислат мокиён тухуми агар—
Чала пиширилса фойдалар берар.
Қарасам, оқиға совуқлик ёрдир,
Сариғида эса иссиқлик бордир,
Заъфи дил кетади, нафасим танги,
Овозим соф бўлар, чиннидай янги.
Юракдан диққату силлардан яра,
Қувар у эрликка кучини қара.
Мияси асалда танани поклар,
Юздаги доғларнинг бағрини чоқлар.
Оқидан кўз оғриқ шифо топади,
Оловдан куйган ҳам даво топади.
Оқми, сариғими жумла аъзоси,
Қон туфлаш, йўталнинг яхши давоси.

ФУНДУҚ (ЎРМОН ЁНҒОҒИ)

Фундуқ бўлса ҳамки жуда бадҳазм,
Эрлик кучи учун қуввати азим.
Пайдо қилар танда бод ила елни,
Бироқ кесади у заҳру йўтални.
«Сойим» ичагига қуввати ёрдир,
Мия учун яна фойдаси бордир.
Пўчоғи қотирар, юмшатар мағзи,
Қуруқ бўлмаса-да иссиқдир ўзи.

БАҚЛАЖОН

Не хислатга эга, айтай, бақлажон,
Ортиқча ейилса тан учун зиён.
Бир эмас, ўнгалаб кўзғайди иллат,
Ислоҳи ёғ билан бўлади фақат.
Донодил ҳақимлар емайди ундан,
Иллатин қувмоқлик оғирдир тандан.
Кўз тинар, моховлик бўлар ошнаси,
Бавосил юз берар, оғиз тошмаси.
Енгил дардларидан айтсам бири — без,
Саратон, тиқилма юз берар у кез.
Бордию ичингни қилмаса яра,
Рангингни қилади сариғу хира.

СУНБУЛСОЧ (ПАРСИЁВУШОН) ЎСИМЛИГИ

«Жин сочи» талокдан олади алам,
Ичими камида бўлар уч дирам,
Ҳарсиллаш ва яна буйрақлардан тош,
Ковади, бадали гунафша, йўлдош!
Нафас йўлларини тозалайди пок,
Ханозирнинг бағри унинг билан чок.
Қотирар, юмшатар — икки хислат ёр,
Сочни ўстиради, сарикқа наф бор.
Ичакдан ковади аччиқ сафрони,
Ундан кидир, меъда поклар давони.
Танаси қорадир, барглари яшил,
Шунинг-чун «сок асвад» дея атар эл.
Ичими — олтидан то етти дирхам,
Қийин сийиш учун дори ўзи ҳам.
«Ковок уруғи»га нафи етади,
Малҳамидан доъ ус-саълаб кетади.

ЛИМОНЎТ

Лимонўт дардларни таркатувчидир,
Кишининг руҳини яйратувчидир.
Иллат моддаликми, ғайри моддалик,
Барибир юракка бахш этар шодлик.
Курук-иссиқлиги иккинчи миқдор,
Шод қилиш бобида мушкнинг рашки бор.
Иллат бўлсин савдо ёқи балғамдан,
Тарқатиб, тозалар ичингни ғамдан.
Бошқа номин айтсам уни — турунжон,
Юракка шодлигу руҳинг учун жон.
Тиш қамашиш, мия тикилмаси, кар,
Ҳар учови ундан зер ила забар.

ПИЁЗ, ЁВВОЙИ ПИЁЗ (ДЕНГИЗ ПИЁЗИ)

Пиёзким, сафарда сенга эрур ёр,
Куруклиги икки, учинчида — ҳорр.
Ҳарсиллаш, мохулиё, йўтал, тутқаноқ,
Денгиз пиёзидан кетади мутлоқ.

Мулойим қилади, поклару кесар,
Заҳарни кирқади, боҳ кучи ўсар.
Денгиз пиёзининг таъсири зўрроқ,
Юзни қизартирар суртилгани чок.
«Бачадон бўғилса» денгиз пиёзи,
(Даволар ичида эрур кўп сози).
Уруғи боғланса кетади баҳақ,
Туз ила сўғални юлиб чиқар нак.
Кўкрагу овозни қилар мулойим,
Қиздириб, иштаҳа очади доим.
Чанқатар, қувилар ундан ярақон,
Ейилса, бoҳ кучи топар ҳаяжон.
Самум юз берса гар қайси бир жойда,
Сувидан ичилса, хидланса фойда.
Яхши эмас доим еса ҳар бир бош,
«Хумқ фиръавн» демин уни ўтмишдош.
Қуртларни ҳайдайди, ўлдирар сичқон,
Хиди эса қарқдан чиқаради жон.
Сиркасидан уни ичса гар бемор,
Талоғу бўғимга манфаати бор.

ДУБ ЁНҒОҒИ (БАЛЛУТ)

Дуб ёнғоғи совуқ эмишдир, эй ёр,
Куруклик бобида иккинчи миқдор.
Шоҳбаллутдир қисми, мағизи бироқ,
Жинсий кучга қувват эрур яхшироқ.
Барги ила шоҳу шаббаю томир,
Қотиради, яна боғлашга қодир.
Табиати совуқ, яраларга соз,
Ичак яраси-ю, қон туфлашга боз.

САДАРАЙҲОН

Садарайҳон табъи недур, диққат қил,
Иссиқликда ўрнин икки дея бил.
Рутубатдан холи эмасдир доим,
Шодлик берар, ундан ўзгарди ҳолим.
Кўп сийишдан дилга тушади олов,
Кўзга эса зулмат тезда бўлар ёв.
Суви ҳайдар кимки тупурса қонлар,

«Хавк» дейдилар тибда уни ёронлар.
Бадан ичра кириб қилганда асар,
Чаён чакса асло қилмагай зарар.

ОҚ ВА ҚИЗИЛ БАҲМАН

Баҳман курук-иссиқ иккинчи миқдор,
Қизили иссиқроқ бўлади, эй ёр.
Иккиси қувватдир дил ила жонга,
Қуввати етади узоқ замонга.
Уруғ пайдо қилар, боҳни уйғотар,
Қовук тошларини хайдар, тарқатар.
Фойда берар кимда бўлса хафакон,
Кексаю ёш ундан семирар осон.
Бир ичими ундан бўлар бир дирам,
Шу вазнда тунбош бадалдир, укам.

БАЛИЛА МЕВАСИ

Балилада, билсанг, курук мижоздир,
Иккинчида курук, кўз учун создир.
Юмшатиш хоссаси бор экан кўрсам,
Қабз ҳам қиларкан элдан эшитсам.
Орқа тешиқ ундан топаркан ёрдам,
Тўғри ичак ила яна пайлар ҳам.
Қобизу муллатиф экан мағизи,
Меъдани тозалар экандир ўзи.
Қўшиб ичса агар иссиқ суву қанд,
Оғиздан сув оқиш йўлин қилар банд.

ГУНАФША

Қўтирни қувади гунафша ёғи,
Хўл-совук, наф этар табга ҳар чоғи.
Зотилжам учун ҳам манфаати бор,
Кўз оғрик, йўтал ҳам топади қарор.
Орқа тешиқ учун фойдаси бордир,
Томиру пай шишса манфаат ёрдир.
Кўкракнинг ичини қилар мулойим,
Меъдани иссиқдан тозалар доим.
Барча иссиқ шишга чапланган замон,
Гулу барги ила қувар бегумон.

МУСКАТ ЁНҒОҒИНИНГ ПЎСТИ (БАСБОСА)

Басбоса эски ич кетишни боғлар,
Мағизи бадали, кимки сўроғлар.
Ичак ярасига ундан шифо ёр,
Совук меъда учун манфаати бор.
Иккинчи ўринда иссиғу курук,
Мушк мисол танадан хидни қилар йўқ.
Янгию кизилин яхши деб билгин,
Қотирар, у билан ел бағрин тилгин.
Сийдик томчилашга қилади ёрдам,
Қовукка у билан чаплангани дам.
Қабобадек тилдан сезги йўкотар,
Бачадон қотганда шифоси етар.

ПАРПИ ЎСИМЛИГИ

Курук-иссиқ бўлар тўртинчи миқдор,
Мохову песни ҳам қилар тору мор...

ЎРДАК

Қушларнинг ичида яхшиси ўрдак,
Семиртирар, боҳга куч берар бешак.
Мижозни иситар, очади овоз,
Оғриққа ёғидан шифо етар боз.

ЗИҒИР УРУҒИ

Зиғирнинг уруғи меъдага ёмон,
Яхшиси семизи, каттаси, йўғон.
(У қанча дардларнинг бағрин тилади),
Пес ила доғларни нобуд қилади.
Яраю шишларни пишитмоқ иши,
Уч дирам бўлади бир бор ичиши.
Ичу таш шишини қувади шитоб,
Ичганда ҳайдади кишидан пешоб.
Кишининг ичини юмшатар хоми,
Қовурса, қотирар ични тамоми.
Асалу мум ила чапланса ҳар чок,

Пес бўлса, ёрилса тузатар тирнок.
Озиқлик кучидир баданга бир оз,
Бироқ асал ила йўталгадир соз.
Асалу мурч ила ейилса қўшиб,
Эркаклик куввати кетади жўшиб.
Зигирдан кўзларга етади зиён,
Иссиқдир, оғриқни қолдирар аён.

«ҚОРНИ ЁРИҚ» (ИСПАҒУЛ) ЎСИМЛИГИ

Хўлу совуқ бўлар иккинчи ўрин,
Сувда чўкса, демак топибсан зўрин.
Иссиқдан бош оғриқ юз берса агар,
Боғланса, суртилса дарддан кутқарар.
Ични қотиради, ёғ ила бироқ,
Ковурса, санчикни қувар ўша чок.
Шираси гулобда ичилган замон.
Қорин санчик кетар боладан равон.
Иссиқ шишлар учун қилади фойда,
Шираси сиркага қўшилган жойда.
Сийнага фойдадир қуриса ичи,
Яна ундан кетар чанқашнинг кучи.
Гунафша ёғига қўшилса шира,
Ични юмшатади, қотмайди сира.

ГУЛТОЖИХЎРОЗ

Мижозда совуқдир гултожихўроз,
Боғ ила чаманга ородир кўп соз.
Меъда ичра агар бўлса ҳарорат,
Меъдадан бу ғамни қилади ғорат.
Иссиқлик ҳақида қилса гар баён,
Жигардан иссиқни қувади равон.
Энг аввал у ҳақда хабарин берган,
Юнусдир, Андалус ичида терган.
Сиканжубин ила создир асари,
Иссиқ бўлса агар киши жигари.
Қайнатма сувидан ичилган замон,
Жигару меъдадан иссиқлик равон.
У билан қўшилса агар шираси,

Яна ҳам кучаяр суду фойдаси.
Мажусийдан барча хоссасин билиб,
Ибн Байтор ёзмиш таърифлар қилиб.

ЧИЛПОЯ ЎСИМЛИГИ

Чилпоя сен учун бўлганда даркор,
Қурукдир учинчи, иккинчидир ҳорр.
Жиннилик савдодан юз берган маҳал,
Фойдадир, девпечак унинг-чун бадал.
Асаблар тугилиб қолса ногаҳон,
Ечади у билан боғланса равон.
Балҳаму савлони тандан қувмокка,
Кўп осон даводир, чўзмас узокка.
Олти каромадир ичими бироқ,
Сўнг асал шарбатин ичар ўша чок.
Барча бадан ели ундан кетади,
Қўланж дардига ҳам шифо етади.

БУЗИДОН (САЛИБ, ДАСТАРБОШ) ЎСИМЛИГИ

Эрлик қувватини оширади тез,
Меъда зардобини қувиб ўша кез.
Бир ичими уни икки дирҳамдир,
Бўғим оғриқлари у билан камдир.
Унинг ҳолвасидан семирар аёл,
Ширу биринж ила ейилса хушҳол,
Асаб хилтдан яна топади нажот,
Бадалин игир деб ёзмишдир сақот.
Қурукдир иккинчи, никрис учун боп,
Иссиғи бор яна, заҳар учун топ.
Баданда таъсири — мулойим қилиш,
Бадали баҳмандир, лозимдир билиш.
Совуқ хилтлар учун нафини билгин,
Ислоҳи асалдир, тибдан ўқигин.

МУСКАТ ЁНҒОҒИ (ЖАВЗИ БАВВО)

Қизилу йириги манфаатга ёр,
Қурук, иссиқ эрур учинчи миқдор.

Пешоб тутилишу ичак тойғанок,
Юзларда доғ бўлса, кувади йироқ.
Кўзда парда бўлса, пардани олар,
Иллатин кувади, унга нур солар.
Бир ичими уни икки дирҳамдир,
Тан хушбўй, оғизнинг хиди ҳам камдир.
Ҳайзи боғланса очиш учун соз,
Меъдага, талокқа кувват берар боз.

ЁНҒОҚ

Ёнғокдан юз берар оғрик бошима,
Тилга-чи кўполлик, оғзимга тошма.
Томоғу бўғиздан шиш олар бироқ,
Пўстидан рубб олиб чайқалгани чок.
Захарласа ёнғок сиканжубин ёр,
Ўзи афюн захрин килар тору мор.

САБЗИ

Мижози ҳўл-иссиқ, китобларга бок,
Сув ила танаси боҳга куч бироқ.
Занжабил, гўшт ила нўхату, пиёз,
Сабзига қўшилса, эрлик учун соз.
Уруғи куч ила ҳайизу пешоб,
Каттаю кичикдан ҳайдади шитоб.

ГЕНТИАНА ИЛДИЗИ

Нечун гентиана, айтайин отин,
Биринчи таниган подшо Жантин.
Номидан дорига қўйди шундай ном,
Шул сабаб шу номда келмоқда мудом.
Иссиқлик бобида учинчи миқдор,
Ҳайз, пешоб ҳайдаш хислатига ёр.
Қуруклик бобида учинчи сана,
Тарқатар, мулойим қилади яна.
Олий даволардан саналмиш тарёқ
Қатори деб уни биларман ҳар чок.
Бир ичанг, бил, ярим мисқоли етар,
Ичилса, захарлар заволга етар.

Меъда совиб, заиф бўлса нафи бор,
Жигар учун яна шу хислатга ёр.

ПИШЛОҚ

Пишлоқ гўшт кўпайтар, есанг танада,
Янгиси ҳўл-совуқ бўлар янада.
Тузланиб, эскиса иссиқлик бўлар,
Таналар қуруқшар, сустликка тўлар.
Яхшиси ёғлиғу ўртача тузлик,
Қиздириб, қилади чиройли юзлик.

АНОР ҒУЛИ (ГУЛНОР)

Сирка ила қўшиб чайқалса такрор,
Тошмани оғиздан кувади гулнор.
Такасоқол каби шираси билсанг,
Бадали гунчаю пўсти қидирсанг.
Ичими бирдан то икки дирам ёр,
Қуруқ-совуқлиги иккинчи миқдор.
Ичакдан қон кетса бўлади даво,
Сиркада у иссиқ шишгадир шифо.

ХУРМО ДАРАХТИНИНГ ЎЗАГИ (ЖУММОР)

Қуруғу совуқдир мижозда жуммор,
Томоқлар қуриса, ундан фойда бор.
Меъда учун унинг ислоҳи хурмо,
Манфаат қилади қайнагач сафро.
Чақар бўлса агар арию чаён,
Боғланса бўлади шифоси аён.
Қонли ич кетишни кувади узоқ,
Бадалин сўрасанг, бил, қўзиқулоқ.

ТАРИҚ

Тариқ хили учдан эмас зиёда,
Қуруқлиги учдир, билсанг, учовда,
Ибни Ирс танани тишлаган замон,
Даво бўлар қўшиб ейилса райҳон.
Қиздирсангу боссанг оғрик аъзога,

Еткизади сени тезда шифога,
Эрми-хотин, пешоб ҳайдади мудом,
Кам зарардир сутда қилинса таом.

ҚУНДУЗ ҚИРИ (ЎҒЛОНОШИ)

Курукликда учдир ўғлоннинг оши,
Иссиқда ҳам шундан чиқмагай боши.
Наф топар тутканок, фалажу субот,
Қораси қувади одамдан хаёт.
Ел бўлса баданда елни тарқатар,
Совуқ иллатларни тандан йўкотар.
Ўлик бола бўлса чиқарар тандан,
Яна ҳайз ҳайдар еса бадандан.
Бир ичими чорак дирҳамдир, укам,
Ярим мисқол ичсанг иситмадир кам.
Бушашганда аъзо ёғи даводир,
Тутканоғу никрис учун шифодир.
Совуқ сарсом учун яна наф этар,
Юзда фалаж бўлса қувиб даф этар.
Сийдик қувар кимки балғамли мижоз,
Бадалига билсанг, мурчу игир соз.

ДОЛЧИН

Долчинким, шодликнинг эрур асоси,
Қуруғу иссиқда икки даъвоси.
Ичса ё суртилса агар ўзидан,
Зулматни қувади киши кўзидан.
Бош ила қўкракдан моддалар кетар,
Йўтал даво топиб, бош оғриқ битар.
Хили бор қалампирмунчоқ ҳиди ёр,
«Қирфат ул-қаранфул» деган номи бор.
Юракка қуввату кучи шод этар,
Пишитар, суради, елни тарқатар.
Сепкилу доғ учун келтиради наф,
Шимади, тикилма бўлса этар даф.
Наф топар оғриси буйрак, бачадон,
Бадали салиҳа эрур, эй жувон.

ХЎРОЗ

Қўланжу қалтирок, тикилма қочар,
Ким қари хўрознинг шўрвасин ичар.
Жолинус сўзини эслайн бир оз,
Қичқирмаган хўроз бўлар экан соз.
Хўрозким, семизу яна сергўштдир,
Тез ҳазм бўлади, хилти ҳам хушдир.

ДАЛАЧОЙ УРУҒИ

... Уни емоқ юзни қилади олов,
Алжираш, дуворга бўлажакдир ёв.
Шакар билан икки дирам ким ютар,
Мақъад оғриғию ғамлари кетар.
Ёхуд кайнатмасин қилса истеъмол,
Мақъад суслигининг қолмоғи маҳол.

ТОВУҚ

Товуқда ҳўл-иссиқ бўлади мижоз,
Мижозда хўроздан иссиқроқ бир оз.
Ёш товуқ чарвию ёғлари бироқ,
Катта товуқлардан бўлар иссиқроқ.
Ўзи ёшу тухум қилмагани соз,
Кишининг фаҳмини оширади боз.
Сонидан ўзгага дил эмас мойил,
Овозни очади, боҳ эса комил.

МИЯ

Мияга қуюқлик кўрсанг ҳамки ёр,
Хўл-совуқ, мубаҳҳий, яхшилиги бор.
Қорину мияга юмшоқлик этар,
Балғамни оширар, иштаҳа кетар.
Қўзичоқ ё қушдан азиздир яна,
Ислоҳи обкоман, ялпиздир яна.
Қўнгилни айнитар ема ундан кўп,
Наҳорда соз бўлар, камроқ бўлса хўп.

ДУРРОЖ (ЎРМОН КАКЛИГИ)

Соғломлик бобида дуррож кўп создир,
Уруғни қиздирмоқ учун мумтоздир.
Меъдага, ичакка манфаати бор,
Боҳга куч, томирни қизитмоққа ёр.
Таъсири каклигу қирғовулдан соз,
Кичиги — яхшиси, эркагидир боз.
Миянинг қатигин оширар аён,
У билан фаҳм ҳам бўлар фаровон.

УЗУНМУРЧ

Курукдир иккинчи, учинчи хоррдир,
Узунмурчдан фойда жуда бисёрдир.
Кўзлардан зулмату хиралик кетар,
Боҳ эса куч ила қувватга етар.
Совуқ иллатларнинг барчаси дафдир,
Елларни тарқатиш бобида нафдир.
Фойда берар агар шабкўрни топсанг,
Нурсиз кўзларига узунмурч тортсанг.
Янги эчки жигар лозимдир бироқ,
Узунмурчдан унга солиб ўша чок.
Ва лекин лозимдир майдалаб туймоқ,
Ундан сўнг жигарни оловга қўймоқ.
Лоф урса меъдага олий қувват деб,
Ишонгин, ҳазми созлар, кўргин еб.

БАҚАМ ДАРАХТИНИНГ ЕЛИМИ (ХУНИ СИЁВУШОН)

«Хуни сиёвушон» атаган нарсанг,
«Дами танин» деган номи бор билсанг.
Мақъад ёрилиши ундан соз бўлар,
Меъда учун яна кўп мумтоз бўлар.
Пиширар ярани, ёрар бўлса хом,
Номлардан «абдаъ» ҳам унга эрур ном.
Ични қотирувчи хислати бордир,
Шамшир ярасини ҳайдашга қодир.
Аъзолар қонини шубҳасиз боғлар,
Ичакнинг ярасин тузатиб соғлар.

Ярим дирҳам эрур бир бора ичмоқ,
Яхшидир нимбиришт тухум-ла емоқ.
Курукликда дерлар иккинчи миқдор,
Совуқлиги эса уч даража бор.
Аъзодан қон окса наф топар аъзо,
Сақутар томондан келгани авло.

ЧАЁНСИМОН ДАРУНАК

Иссиқлик бобида иккинчи миқдор.
Курукликда худди шу даража бор.
Ичагу меъдаю яна бачадон,
У билан бодлардан бўлади омон.
Чаён чакқан бўлса яна наф этар,
Рутайло чакса ҳам фойдаси етар.

САЧРАТҚИ (ТАЛХА)

Ҳамма иситмада, хусуса, ғиббда,
Совуқ талха даво ёзилмиш тиббда.
Наво бор, қокигул дейишар — аён,
Шайх мадхин етказмиш Айуққа томон.
Меъдаю юракка талха соз бўлар,
Янгиси ҳўл мижоз, кўп мумтоз бўлар.
Жигару томирдан тиқилма очар,
Хафақон, самумга даволар сочар.
Яна ҳар иллатким, ундан узоқдир,
Талоғу кўз оғриқ, кўздаги окдир.

ТАРВУЗ

«Биттихи ҳиндий» деб ёзилган тиббда,
Чанқовни ҳайдайди, фойдадир ғиббда.
«Даллоъ» эса унга яна бошқа ном,
Балғамли одамга зиёндин тамом.
Иккинчи ўринда ҳўл-совуқ бўлар,
Ислоҳи асалдир ва ёки шакар.
Сиканжубин ила айласанг ҳамдам,
Сийдик ҳайдаб ҳолинг қилади бардам.
Совуқлик ёр бўлса борди-ю танга,

Суvidан ичилур кўшилиб қандга.
Куйдирувчи ўткир иситмага боп,
Қизисанг, чанқасанг тарвуз сувин топ.
Қариган одамлар учун зиендир,
Хом хилтни туғдирар, феъли аендир.

ҲАЛИЛАЛАР

Ҳалила бўлади бари тўрт қисм,
Сариғу корадир, Қобилий исм.
Юз рангин мисоли гул каби очар,
Хафакон ҳам ундан узокка қочар.
Иккинчи ўринда қуруклиги бор,
Совук, яна савдо ундан тору мор.
Ҳар киши оғзида ҳалила тутар,
Милкларнинг иллоти ғамдан қон ютар.
Тўртинчи чинийдир, топилмас бирок,
Сариғи сафрони урар еган чок.
Талоғу васваса ва яна мохов,
Оғизу мақъаднинг иллотиға ёв.

МОРЧУБА ЎСИМЛИГИ

Морчубани ҳамдам айлаб гўшт ила,
Боҳ учун кўп азим қувватни тила.
Тиш ила тиш милки оғриган замон,
Томири дардинга бўлади дармон.
Бел оғриққа нафу пешобни ҳайдар,
Тошларни тўқади, меъдага зарар.

САССИҚПОПИШАК (ХУДХУД)

Худхуд гўшти ранжни қилади барбод,
Йўқ бўлар қўланжнинг ели ҳамда бод.
Қайнатма сувига шивит солинса,
Гўшtidан яхшилаб шўрва олинса,
Хосият бобида кучи ошади,
Хилма-хил фойдага тўлиб тошади.

ИГИР ЎСИМЛИГИ

Оғриси кўкрагу ичак, зотилжам,
Баҳақ ҳам кетади берилгани дам.
Кўзга нур, сийдикни ҳайдаб, қувар бод,
Қурук-иссиқ икки, буни олгин ёд.
«Важи туркий» дея уни битишар,
Форслар ҳам жонидан азиз тутишар.
Қайнатма сувига ўтирган замон,
Оғриқдан қутулиб кетар бачадон.
Ўзим тўплаганман томирин сувдан,
Гоҳо Қашмирдану гоҳ бошқа ердан.
Сиканжубин ила ким ҳамдам этар,
Талокнинг дардидан қутулиб кетар.

ҚИЗИЛ ГУЛ

Гулбарги шарбатлар қилмоқ учун соз,
Ёғу гулшакар ҳам олинади боз.
Оғриқни олади ёғи бадандан,
Шарбати мусҳилдир, суради тандан.
Иссиғу совуғи бордир жисмида,
Наф оғриқ, шишларнинг барча қисмида.
Лаб ила оғизнинг чақаси ҳаргиз,
Бўлмагай, гулобда чайқалса оғиз.
Қабзият қилувчи, совуқлиги бор,
Иккинчи ўринда қурукликка ёр.
Гулангабин табъи иссиқ дейишар,
Гулшакар ҳам шундай дея билишар.
Меъда ундан қувват топар бегумон,
Жигар ила ичак куч топар аён.
Кўнгил айниш ила бош оғриқ битар,
Балғам ила аччиқ сафро ҳам кетар.

ЎСМА

«Варақ-н-нил»никим кўрибон Ҳиндда,
Қурук-иссиқлигин ёқтирди банда.
Сочларни қиларкан шунчалар шабранг,
Кўрган шубҳа қилар одамми ё санг.
Мўйни қорайтирар ончунон бошда,

Қарға пати борми дейсан сен қошда.
Бутун чехра ундан чиройга ботар,
Тандан моддаларни кучли тарқатар.

ЁВВОЙИ КАБУТАР (ОЛАПОХТА)

Олапохта гўшти ейилган замон,
Оғирлик келтирар ичакка ёмон.
Қони кўз ярасин кувади узок,
Ҳазми қийин, жаҳлинг чиқмасин бироқ.
Гўшти уни киши ичини боғлар,
Ҳазми оғир, бемор кам ерни чоғлар.

ЗАЪФАРОН (ШАФРАН) ЎСИМЛИГИ

Кўзлардан зулмату юракдан зангни,
Кўтарар заъфарон, шод қилар тангни.
Атри уни шодлик учун гувоҳдир,
Кўз нури бобида кўзга паноҳдир.
Одамзод ончунон шодликка тўлар,
Кўп еса тинимсиз кулгидан ўлар.
Гул каби очилар ранг ила рухсор,
Сабалнинг тўсиғин қилар тору мор.
Мижозига, билсанг, қуруқлиги ёр,
Иккинчи ўринда иссиқлиги бор.
Пишитар, қотирар, эритар осон,
Туғишда энгиллик бағишлар ҳар он.
Кишидан иштаҳа кетади узок,
Меъдадан туршликни кувади бироқ.
Бачадон қотганда қаттиғи кетар,
Жигару меъдага қуввати етар.
Кашмирнинг йўлида заъфарон кўрдим,
Ўз қўлим бирла хўп йиғдим тердим.
Гул берар вақтини билсанг, куз бўлар,
Ер гўё осмону юлдузга тўлар.
Ёнида борардим шоҳи замонни,
Заъфарон тўлдирган эди жаҳонни.
Терганим бир-икки хирмонча эди,
Шоҳ назар қилди-ю: «Бахш этдим» деди.
Ким бўлса мен каби яқинроқ тахтга,
Шу кунни етишди ҳаммаси бахтга.

Шу куну шу бўстон ёди бор бўлсин,
Заъфардан ер юзи шодликка тўлсин.
Ичими бир дирам, тибда баёндир,
Сийдирар, қуввати дилга аёндир.

МАЙИЗ

Майиздан семизлик етар баданга,
Қон қуяр, таъсири хўл-иссиқ танга.
Қуруқ-совуқ бўлар данаги ҳар он,
Буйрағу қовуғу ўпкага дармон.
Боқлао зирага бўлганида ёр,
Тухумлар шишини қилар тору мор,
Қимирлаб, жойидан жилганда тирнок,
Тирнокка боғласа туширар шу чок.

МАСКАЁҒ

Хўл-иссиқ маскаёғ, суртилган замон,
Афъо илон чақса сезилмас зиён.
Баданга суртилса семизлик етар,
Қуруқ-совуқ йўтал ундан тез кетар.
Боланинг тишлари ўсади осон,
Йўқотар яра-ю ё бўлса чипқон.

ЗАНЖАБИЛ

Чиний, сариқ бўлса занжабил создир,
Эрлик кучи учун яна мумтоздир.
Никрису фалажу хидрни олар,
Иркуннасо қўрқиб ғам ичра қолар.
Жигару миядан тиқилма очар,
Сабаби балғамдир, иллат тез қочар.
Қуруғи иккидир, иссиғидир уч,
Балғамли кишида юмшатади ич.
Бир ичими уни икки дирҳамдир,
Бошга соз, кўз эса зулмати камдир.
Бош оғриқ қувилар, лақвага қадар,
Меъдадан хўллик ҳам қувилар бадар.

ЗУМРАД

Зумрад забаржаддан арзонроқ турар,
Ва лекин хислатда тенгма-тенг юрар.
Қурук-совуқ эрур ичса ҳар бир тан,
Бу икков келади асли Мағрибдан.
Жонзотлар захрини қувади ҳар он,
Ичим — саккиз жав, тибдадир баён.

ЗАЙТУН

Зайтундан сув олиб кўтарса аёл,
Бачадон конини тўхтатар дарҳол.
Қуруғу совуқлик хислати бордир,
Соз эрур ҳар кимки шабзиндадордир.
Янги етилгани яхшиси бўлар,
Овқат ила меъда қувватга тўлар.
Қора зайтун агар кирса баданга,
Қурук-иссиқ, қувват бўлади танга.
Туз ила сиркага айласа ҳамдам,
Ҳазмга кўмагу зарар эса кам.

ЗАЙТУН ЁҒИ

Эски бўлса агар зайтуннинг ёғи,
Заҳарни чиқарар қусилган чоғи.
Секин оқаради соч ила соқол,
Бадали — гул ёғи, буни билиб ол.
Яра бўлса, дохис ё эшак еми,
Баргию ёғидан етар ёрдами.

ЁВВОЙИ ЗАНЖАБИЛ (ЗУРУНБОД)

Бадандан заҳарни қувар зурунбод,
Қусишни тўхтатар, тарқатади бод,
Пиёзу саримсоқ хиди қочади,
Ел учун заволга кенг йўл очади.
Ҳашарот нишига қарши наф этар,
Чайналса, ароқнинг хидин даф этар.
Қурук-иссиқ бўлар иккинчи миқдор,
Хафақон бадандан бўлар тору мор.

Меъдаю юракка қувват бахш этар,
Одамнинг танига семизлик этар.

ҲЎЛ ЗУФО (ЛАОЛИН)

Аёлким, ҳўл зуфо кўтарса бир пас,
Бундайн аёлнинг ҳайзи тutilмас.
Қашқарбеда, яна маска бўлса ёр,
Ҳайзни оқизар мисли навбахор.
«Ҳўл зуфо» ном олган бу даво ўткир,
Кўйнинг думбасига ёпишган кирдир.
Арманистон номли бир ширин юрт бор,
Ўтлари бўлади ширину судор.
Бу ширин вилоят гиёҳидан, бок,
Яратмишдир Худо зўр даво муллоқ.
Жигар совуқ бўлса, суртилса содир,
Қаттик шишлар учун яна мумтоздир.
Ҳўлликда биринчи, иссиқ иккинчи,
Ва ундан топилар қовуқнинг тинчи.
Сигирнинг илги унгадир бадал,
Ислоҳи қизил гул ёғи, топ жадал.

ҚУРУҚ ЗУФО (ҲИССОП)

Қурук зуфо озод қилар йўталдан,
Шарбати ўткиру машҳур азалдан.
Рабу, нафас сиқиш, ўпка яраси,
Шарбатдан йўқолиб битар барчаси.
Назлаю тумовда фойдали, бисёр,
Қуруғу иссиқда учинчи миқдор.
Бадалин сўрасанг, говзабон эмиш,
Ислоҳи гунафша гулидир демиш.
Ҳашарот заҳарин қила олар даф,
Сиркага солинса тиш оғриққа наф.

БУҒДОЙ

Буғдой мижозини иссиқ дейишар,
Нонини одамлар севиб ейишар.
На қурук, на ҳўлдир нонида мижоз,
Дони қизғиш бўлса, йирик, жуда соз.

Иккидан ортиқмас иссиғи унда,
Чайнаб, қўйса, яра битар тез кунда.

НҲХАТ

Қуруқ-иссиқ нҳхат, бундан ўзгамас,
Тиқилма очади суви, ўзимас.
Пишитар, майдалар ва яна сурар,
Ели бор, бадҳазму етқизар зарар.
Овозни очади, боҳни соз этар,
Сариқни кувади, дилни ёз этар.
Қўпроқ ўпка ундан даво олади,
Бели оғриган ҳам шифо олади.
Иссиғу қаттиқ шиш бўлса даф этар,
Тиш милкин шишига яна наф этар.

ЁВВОЙИ САНО УРУҒИ

Иссиқдир иккинчи, эътибор қилсанг,
Ёввойи анорнинг уруғин билсанг.
Томирин муғос деб нақл билишар,
Таъмини чучугу нордон билишар.
Эрлик уруғини оширар чунон,
Ва лекин баданни суст қилар ёмон.
Шакли ловиядек, боҳ учун ёрдам,
Семиртирар уни, ёки буни ҳам.
Эрлик қувватини қилар зиёда,
Асалу кунжутдан қўшилган жойда.
Ислоҳин қидирсанг қанд сенга йўлдош,
Бадалин қидирсанг муғосу тунбош.
Санавбар бужури яна бадалдир,
Ислоҳи керакми, ислоҳ асалдир.

САССИҚ ҚАВРАК ЕЛИМИ (АНГУЗА)

Қуруқ-иссиқлиги учинчи миқдор,
Ангуза номидир, боҳ учун баҳор.
Чаён чақса агар унга даводир,
Қўзлардан сув оқса лойиқ шифодир.
Асабга етишар ундан яна куч,
Қамашган тишларнинг дардин қилар пуч.

Тумову томоқдан зулук қувишга,
Яна сувини топ оғиз чайишга.

ХИНА

Бармоққа хусндир, совуқлик хина,
Ичилса ва ёхуд суртилса яна.
Оғизу ё тилдан тошмалар қочар,
Қуруқдир иккинчи, тикилма очар.

ҚУЛОН (ЁВВОЙИ ЭШАК)

Қонни киздирувчи қулон бўлади,
Савдога айланса ёмон бўлади.
Афовия ила ичса шўрвасин,
Бўғим оғриғининг топар чорасин.
Кимки кўзларига наззора қилар,
Кўздан сув оқишга бир чора қилар.
Юзларга суртилса қулон чарвиси,
Доғ ила сепкиллар тугар бариси.
Қуст ёғи қўшилиб, қайнаган замон,
Буйракнинг оғриғи топади омон.
Вале у меъдага ёмондир, бўғар,
Қориннинг ичида қора хилт туғар.
Ортидан истеъмол қилинса хурмо,
Меъдага зарари етмагай аммо.
Мияси гул ёққа қилинса ҳамдам,
Яраю ниқрисдан тортилмагай ғам.

ТОҒЖАМБИЛ

Қуруқ-иссиқ эрур учинчи ўрин,
Сийдигу ҳайзни кувади барин.
Тоғжамбил қориндан бола туширар,
Балғаму қуртларнинг ақлин шоширар.
Ўпкаю сийнани тозалар доим,
Сиркаю туз ила қилар мулойим.
Қабзият қилади, яна тарқатар,
Бемордан чарқокни қувиб йўқотар.

ИСИРИК

Куруқ-иссиқлиги иккинчи миқдор,
Сипандким, оловга тушса, шодлик ёр.
Йўқотар балғаму яна савдони.
Тутқанок кетади қарию ёшдан,
Қуюлган хилтларни қирқар бир-бошдан.
Оқзира суви-ла бурунга ҳар он—
Бир адас тортилса, лаквадир пинхон.

САҚИЧ ДАРАХТИНИНГ МЕВАСИ

Куруқ-иссиқлиги иккинчи миқдор,
Меваси шундайин мижозгадир ёр.
Сози яшил бўлар, тозаю семиз,
Ёғидан чарчоклик қувилди тез.
Боҳ учун беради тезда ҳаяжон,
Ёрилган юзларни тузатар осон.
Икки хил, биттаси каттаси бўлар,
Пўстидан айрилса, ҳўл мижоз қолар.
Ёғидан фалажу лақвага наф бор,
Мағизи ҳўллашу пиштитишга ёр.
Эски бел оғриқни қувади тандан,
Сийдигу ҳайзни ҳайдар бадандан.
Меъдага ҳазмдир, қуввати боҳдир,
Кўзга ҳам нурлиги фазли илоҳдир.
Асал ила қўшиб ичилса, қўланж—
Икки мисқолидан кетади беранж.
Ичиш учун икки дирҳамдан берар,
Бадали тоғдаги какликўт бўлар.
Қаттиқ таъсир қилса ўпкага агар,
Ялпиз еса уни безарар қилар.
Фалажу лақваю ва яна нисён,
Зарарин кетқизар Малику Маннон.
Сирка ила қўшиб боғласа бемор,
Балғамли шишларни қилар тору мор.

ЁВВОЙИ ҲАМДА МАДАНИЙ ҚЎЗИҚУЛОҚ (ШОВУЛ)

Қўзиқулоқ эрур совуғу нордон,
Куруқ демиш уни бошқа билимдон.

Қотирар, меъданинг ичини ошлар,
Ейилса, қутулар, чанқовдан бошлар.
Нордонлик бўлмаган битта хили бор,
Хилти яхши, ўзи озиқликка ёр.
Хуморлик зарари кетар ейишдан,
Қутқарар қусишу кўнгил айнишдан.
Томир ол баррийдан, никрисга боғла,
Бўғим оғриғини у билан соғла.
Ичинг юмшаб кетса, у даво эмиш,
Ични боғлаш учун зўр шифо демиш.
Анор суви, зирку ва яна сумоқ,
Бирлашиб, ичингни боғлайди мутлоқ.
Ичингни тозалар унинг уруғи,
«Ҳабби таршо» дерлар, даво улуғи.
Уруғи ичилар икки дирҳамдан,
Ислоҳи бодиён, қутқарар ғамдан.
Ногаҳон буйракка келтирса зарар,
Ёзмишлар, ислоҳи экандир шакар.
Куруқдир уруғи иккинчи миқдор,
Ичингни қотирар, сарик тору мор.
Сиркага солинса томирин агар,
Қўтирга суртилса, тандан супура.
Даво учун яна боғланган замон,
Темиратки бўлса, қувади равон.
Томирин қайнатиб ювилса агар,
Қичима захматин тандан кўтарар.
Миср ичра бўлар бир қўзиқулоқ,
Лимондан узунроқ бўлади бирок.
Юракка фойдадир, жигар учун соз,
Қуввати булардан ортиқроқ бироз.
Нақадар соз эрур унинг шарбати,
Даф бўлар юракнинг зангу диққати.

КАБУТАР

Шаҳар каптарида иссиқдир мижоз,
Учсаю ўйнаса, кучли бўлса боз.
Уруғни кўпайтар, буйрак бақувват,
Жўжаси ҳўлликда устунроқ фақат.
Озиғи яхшию хилти яна соз,
Ўра сув-ла ичсин ким иссиқ мижоз.

Конидан кўзингга қуйганинг замон,
Кетади хурожу яна ўлик қон.

ҒЎР УЗУМ СУВИ

Куруқ-совуқ бўлар иккинчи миқдор,
Чанқаган одамнинг юрагига ёр.
Кўшилса гулобу анор шарбати,
Кетади қусишу хумор захмати.

САРИҚ ЙЎНҒИЧҚА

Иссиқлик бобида иккинчи миқдор,
Бавосил, йўталга кўп фойдаси бор.
Сийнани юмшатар, ошқозонни ҳам,
Хайзни очади, бел-чи мустаҳкам.
Қайнатиб асалда ичилган замон,
Кўкракдан хилтларни қувади равон.
Пишитар, куритар, мулойим этар,
Эрликка ундан кўп манфаат этар.

«ЯХУД ТОШИ»

(«Ҳажар ул-яхуд»)

Осон эрир сувда «яхуднинг тоши»,
Ундан тўкилади буйракнинг тоши.
Сурия тоғида бўлар маъдани,
Фаластин саналар яна ватани.
Куруқ-совуқликда иккинчи миқдор,
Қийин сиювчига манфаати бор.
Чизиғи бўлмаса, ўзи бўлса оқ,
Соз бўлар, шаклда бўлса дуб ёнғок.
Зайтун рангли бўлса зўр деб билишар,
Маъъад қони учун даво қилишар.
Бир нўхат миқдори олиниб шу он,
Сув ичра ҳал қилиб, эритган замон,
Сув ила эрталаб ичилса агар,
Буйракнинг тошидан етмагай зарар.
Бир ичим «Минҳож»га мувофиқ холдир,
Даво учун, яъни ярим мисқолдир.
Яссию юмалоқ, икки хили бор,
Меъдаю пай учун зараридир ёр.

ДАФНА (ЛАВР) ДАРАХТИНИНГ МЕВАСИ

Куруқ-иссиқликда иккинчи миқдор,
«Ҳабб ул-ғор» * шундайин миждоз учун ёр.
Кирмасин уйга деб пашшадан қочсанг,
Кетишар, ивитиб сувидан сочсанг.
Шароб билан кўшиб ичилса агар,
Чаённинг чақиши қилмагай зарар.
Икки қошиқ ичиб олинса тўла,
Қорин оғриғини ҳайдар бир йўла.
Агар ундан етса жигарга нуксон,
Зиркни топ, нуксонга ислоҳдир осон.
Заҳару бодларни ҳайдар ҳар маҳал,
Ўрнига камхастак бўлади бадал.

САНАВБАР БУЖУРИ (КЕДР ЁНҒОҒИ)

Хўлу иссиқ эрур кедр ёнғоғи,
Ундан қонар, билсанг, боҳнинг чанқоғи.
Йўтални қолдирар, ичдир мулойим,
Пишитар, тарқатар хислати доим.
Ширин шароб ила қайнаган замон,
Ўпкадан йирингни қувади равон.
Ивитиб қўйилса, кетар аччиғи,
Юз берса қўрқмагин ичак санчиғи.
«Ротёнаж» санавбар елими билсанг,
Малҳамга қўшилар, эътибор қилсанг.
Буйрагу ковуққа ёрдами бордир,
Уруғни ошириш хислати ёрдир.
Бир ичиш миқдори учун дирам бўлар,
Ислоҳин сўрасанг муррдан топилар.
Иссиқда иккинчи майда уруғи,
Шу миқдор бўлади яна қуруғи.
Эски бел оғриғи кетади ундан,
Қийин ҳазм бўлиб ўтар қориндан.

* «Ҳабб ул-ғор» — дафна мевасининг арабча номи.

ҲИНД МАҲСАРИ (САФЛОР)

Куруқ-иссиқлиги иккинчи миқдор,
Ҳинднинг маҳсарида шундай мижоз бор.
Пес ила баҳакни танадан қувар,
Янгию семизи яхшиси бўлар.
Бадандан қувади савдою балғам,
Ундан қутулолмас қуюқ хилтлар ҳам.
Маҳмудага қўшиб ичилган замон,
Балғам шиллигини ҳайдагай равон.
Ярим дирам олиб ундан маҳмуда,
Турбут ила берсанг, келар шу фойда.
Бир ичими уни бир дирам бўлар,
«Ковок уруғ», бошқа куртлар ҳам ўлар.

ИЛОН

Афъонинг гўштиким, бўлса у мода,
Ейилса, сезгию ёшлик зиёда.
Узиб ташланса гар бош ила думи,
Тузу шивит, бўлса зайтун ҳамдами.
Илоннинг захари подзаҳр, ўрток,
Куруқ-иссиқ илон, қуруғи кўпроқ.

АБУ ЖАҲЛ ТАРВУЗИ (АЧЧИҚ ТАРВУЗ)

Учинчи ўринда иссиқлиги хос,
Иссиғидан тортиш кучин қил қиёс.
«Фил касали», яна никрисга нафдир,
Баргин даво қилсанг, шиш бартарафдир.
Зулм қилган бўлса балғаму савдо,
Аччиқ тарвуз гўшти қилади даво.
Пистанинг мағзида ислоҳи бордир,
Иккинчи даража қуруқлик ёрдир.

ТЕМИРТИКОН

Томоқдан оғриғу ҳамда шиш қочар,
Темиртикон сари кимки йўл очар.

Тош тўқар, пешобни қувар, тарёқдир,
Мижозин сўрасанг, гўёки хокдир.
Буйрақдан қувади оғриқ ила тош,
Уруғ ошар, оғиз чакаси одош.

ҲАМИШАБАҲОР ГУЛИ

Қон босимин босар ҳамишабахор,
Оловдан куйганга мададидир ёр.
Бир тирсақча келар унинг бир қисми,
Бир қисми бор қучли, лек кичик жисми.
Катасининг кучи камдир ҳар маҳал,
Кичигидан кетар қон туфлаш, йўтал.
Кичигининг гули сариқдир, эй зот,
Бир ичимга ярим мисқолини от.
Меъда учун иллат келтирар аксар,
Анис есанг, асло қилмагай зарар.
Наф этади сафро куйдирган замон,
Иссиқ бўлса кўкрак, жигар ҳам омон.
Ўргимчақлар чакса захарли, агар—
Ширасидан олсанг, қилар безарар.
Совуқлигин билсанг, учинчи миқдор,
Ислоҳидир унинг долчин, эй дилдор.

ТАБОШИР

Табоширдан танда қуруқлик ортар,
Иссиқ иситмалар бўлса йўқотар.
Совуқликда эса иккинчи миқдор,
Ваҳимаю ғамда кўмагидир ёр.
Аввалида турар уч даражанинг,
Яллиғига фойда қилар меъданинг.
Меъда ичра сафро бўлса даф этар,
Иссиқ йўтал бўлса, яна наф этар.
Бир ичими уни икки дирамдир,
Юракларга қувват, ғам эса камдир.
Қушиш кетар, яна қолмагай чанқоқ,
Оғиздаги тошма кетади мутлоқ.

АРМАН ЛОЙИ

Совуқ мижоз эрур ҳамдам бу лойга,
Наф этар сил, яра, оғриқ бор жойга.
Гулоб ила қўшиб ғарғара қилсанг,
Мумкин бўлар тумов бағрини тилсанг.
Оғизнинг тошмаси қувилар осон,
Тиқилмаси борга ва лекин зиён.
Иккининг сўнгида қуруқлиги бор,
Қон кетишга бироқ кўмагидир ёр.
Ўлат ила вабо юз берса фойда,
Бир ичими икки дирам хар жойда.
Суюқ синиб қолса, бўлади дармон,
Ақоқиё ила суртилган замон.

САҲРО КАКЛИГИ (ТАЙХУ)

Латиф дерлар тайху мижозда мудом,
Андалус «дарзарис» дея қўймиш ном.
Яхнаси яхшию, муҳарро носоз,
Ортиқча ейишга бордир эътироз.
Касалдан турувчи еса наф қилар,
Ич кетишни яна бартараф қилар.
Латифликни орзу айлаган инсон,
Бундан зўрроқ емиш топарми бир он.

ТАРХУН (ШЕРОЛЧИН)

Тархун учун қуруқ-иссиқ табиат,
Жинсий қувватингни кесади фақат.
Оғизга солиниб, чайналган замон,
Тошмадан оғизу тил бўлар омон.
Бадандан ўтиши бўлар оғирроқ,
Таннинг рутубатин қуритар бироқ.
Томоқ ичра оғриқ кўзғайди акли,
Райҳонга ўхшайди чиройли шакли.
Тоғ тархундан томир олинса хар он,
Оқирқархо дерлар, сўнг қилгум баён.

ТОВУС

Қуруқ-иссиқ эрур товусда мижоз,
Қийин ҳазм бўлар, мижози носоз.
Товус гўшти қаттиқ, бамисоли без,
Яхшиси — боласи, бўлса гар семиз.
Меъда ичра кирса ёғ ила гўшти,
Ошади кишининг боҳ ила пушти,
Товус кўрса агар таомда захар,
Кичкирар, сакрайди, рақсга тушар.

МУҲР ЛОЙИ

«Гили махтум» билсанг, кўп турфа нафдир,
Самум ила захар у билан дафдир.
Бир ичими уни икки дирҳамдир,
Ичак санчиклари у билан камдир.
Энг яхшиси шуки, тилга ёпишар,
Оғиз қони учун даво топишар.
Шивит ҳиди келса, шу зўри эмиш,
Гулоб эса унга ислоҳдир, демиш.
Яра ила сил ҳам ундан хуш бўлар,
Ғамгин юрак ундан кўп сархуш бўлар.
Афъо илон чақса, захрини кесар
Юрагингни эса қуввати ўсар.
Иссиқ шишларни ҳам чиқарар ишдан,
Тумов қутулади чексиз ташвишдан.

ЮЛГУН (ТУБУЛГУ)

Билай десанг қандай мижозли юлгун,
Қуруқ-совуқликда иккинчи ўрин.
Модда оқшининг тиниши ундан,
Бачадон намининг қуриши ундан.
Суви ила агар чайқалса оғиз,
Тиш оғриғи қайта кўзғолмас ҳаргиз.
«Асл» — юлгун номи, меваси ширин,
Ич кетиш юз берса, қувади барин.

ЁҚУТ

Ичар бўлса агар ҳар киши ёқут,
Дилига шодлигу юрак учун қут.
Ёқути бор одам мустаҳкам бўлар,
Душманида эса шодлик кам бўлар.
Инсоннинг жонига қувват афзодир,
Унга бадал икки ҳисса тиллодир.
Оғизда тутилса, ташналик сўнар,
Ўлату захар ҳам кетмоққа кўнар.

ЯСМИН

Уч хилдан ортиқча бўлмайди ясмин,
Кўку сарик бўлар, оқ де бошқасин.
Иккинчи даража сўнгида иссиқ,
Хиди соз, худди шу миқдори қуруқ.
Иссиқ мижоз учун бош оғриғи ёр,
Ортиқча хидлама, сарғаяр рухсор.
Тумов аҳли учун фойда келтирар,
Ёғи эса фалаж дардин битирар.
Қуруғин кўп сепу, сўнгра бок сочга,
Қора соч айланар тезда оқ сочга.
Тутқанок, лақвага ёғидан нафдир,
Бачадон қонаса, сувидан нафдир.

МЕҲРИГИЁ

Мижози қандайдир меҳригиёни,
Учинчи ўринда қуруқ баёни.
Совуқлиги эса учинчи миқдор,
Оғриғу дардларга ундан фойда ёр.
Юзларга равнақдир унинг бир қисми,
Бугдой-ла пиширар бўлинса жисми.
Танага кирганда унинг шўрваси,
Семириб кетади элнинг барчаси.
Май каби чехрани қилади қизил,
Ислоҳи мурч ила қундуз қири, бил!

«ТИРИК ВА ЎЛИК» КОФУР (КАМФАРА)

«Тирик кофур» эрур иссиқлик мижоз,
Бунинг истеъмоли олгандир ривож.
Бундан бошқа яна «ўлик кофур» бор,
Қуруқ-совуқликда учинчи миқдор.
Май мисол юракка шодлик етқизар,
Бурундан қон оқса, уни кетқизар.
Бош оғрик, сўнг яна иссиқ шиш кетар,
Гулоб-ла чайқалса, чақалар битар,
Ейилса ва ёки хидланган замон.
Кўп оғир уйқудан топарлар омон.
Бир кийрот бўлади бир ичим ҳар дам,
Чаён чакса бергин ундан бир дирҳам.
Сиркаю мирт суви бўлса йўлдоши,
Ғамлардан қутулар одамнинг боши.
Хидидан иситма дағдағаси пуч,
«Тириги»дан эса боҳ олади куч.

КАҲРАБО

Каҳрабо елимдир, сариғу шаффоф,
Киндик оғрик, мақъад ич кетишдир соф.
«Мувжиз»у «Қонун»да ёзилмиш чунон,
Иссиқга эга деб қилмишлар баён.
«Комил»нинг эгаси бошқача битар,
Икковининг сўзин бирдек рад этар.
Бирок, рости шуки, совуқликка ёр,
Қуруқлик бобида иккинчи миқдор.
Юрак ўйноғига беради омон,
Тўхтатар ҳар қайдан оқар бўлса қон.
Бир ичими уни ярим мисқолдир,
Юрак ундан кучли, яна хушхолдир.

КАТИРО ЕЛИМИ

Кўзлар учун сурма эрур катиरो,
Яхшиси оқ бўлар, яна мусаффо.
Ич қотганда ундан зарар етади,
Билсанг, уни анис ислоҳ этади.
Сурги дорилага қўшишар ундан,

Дори захарини ҳайдаш-чун тандан.
Ўпкаю кўкракка яхши наф этар,
Бу иков қуриса, қуриши кетар.
Қочмасанг у билан сочни ювишдан,
Бошқа сўз очмайсан, соч ёрилишдан.

СУТЧЎП (КОҲУ) ЎСИМЛИГИ

Коҳудан боҳ кучинг бўлур тору мор,
Хўл-совук бобида иккинчи миқдор.
Бузилган сувларга қарши наф этар,
Эҳтилом кўпайса, эҳтилом битар.
Уруғи манийни тамом қуритар,
Алжираш, чанқовни бироқ аритар.
Кетар уйқусизлик, мастлигу куйиш,
Сутни кўпайтирар, қувилади шиш.

КОВУЛ (ИТҚОВУН)

Ковул қуруқ-иссиқ иккинчи миқдор,
Увушиш, фалажга манфаати ёр.
Шароб ё сиркада қилсанг ғарғара,
Тиш оғриқ қувмоққа доридир сара.
«Қовоқ уруғ», бошқа қуртлар қувилар,
Томиридан талоқ дарди ювилар.
Кесади, поклайди, яна тарқатар,
Баданда қуртларнинг ҳаёти битар.
Озиқлик кучидир мевасида оз,
Мулойим қилади, пўстлоғи кўп соз.

ЖИГАР

Жигар хуш емишдир, хўл-иссиқ мижоз,
Товуғу ўрдакнинг жигаридир соз.
Эчкининг жигари кўйилса чўққа,
Селидан шабкўрлик чиқади йўққа.
Юракдан юрагу жигардан жигар,
Куч-қувват топар деб ҳукм қилганлар.

МОЛ ҚОРНИ

Мол қорни бўлади «қариш»у «кириш»,
Меъда учун ҳазми келтирар ташвиш.
Озиқлик жиҳати ўпкадан кўпроқ,
Товуқ, ўрдакники яхшидир бирок.

ПОЙЧА

Пойчадан чикит юз бермас ҳеч қачон,
Димокка роҳатдир, ором топар жон.
Йўтални йўкотар, ҳазми эса соз,
Ўпкаю сийнага фойдаси мумтоз.
Арпа суви ила пишганда юмшоқ,
Силлик қасалига даводир мутоқ.
Димоғда қуришлик юз берса кетар,
Баданга пойчадан яхши хилт этар.

КАРАМ

Карамни «калам» ҳам дейишар, қўрдим,
Мастликни кесаркан, яна ёқтирдим.
Румийси яхшидир, яна оқи ҳам,
Куйганга қулидан шифо бор ҳар дам.
Қуруқлик бобида иккинчи миқдор,
Бел оғриқ, жигарга манфаати бор.
Никрисга фойдаю овозни очар,
Ундан яна эски йўталлар қочар.

ГАНДАНО (ПОРЕЙ ПИЁЗИ)

Қуруқ-иссиқликда икки гандано,
Набатийси* қуруқ-иссиқдир аммо,
Ундан даф бўлади, билсанг, бавосил,
Боҳ учун қуввати азимдир ҳосил.
Ундан емоқ кўзга зулмату зиён,
Тишга ҳам ортиқча зиёни аён.
Қуруқ-иссиқ эрур унинг пиёзи,
Ўпка, сийна учун даволар сози.

*. Набатий — жой номи.

ҚОРА ЗИРА

Куруқ-иссиқ бўлар иккинчи миқдор,
Ярамас хилтларни қувмоққадир ёр.
Меъда елин қувиб, оғриқ қолдирар,
«Қовоқ уруғ», бошқа қуртни ўлдирар,
Шимилса, меъдадан оғриқ кеткизар,
Суvidан ичса ҳам даво еткизар.
Чайнаб, ишимиб юрса ҳар қаю инсон,
Нафас сиқишидан бўлади омон.
Елни синдиради, иштаҳа ортар,
Хафақон кетса-да, бироқ ич қотар.

БУРЧОҚ

Яхшилар сўзича, иссиқдир бурчок,
Куруқлик бобида иккинчи бироқ,
Баданга ортиқча кирса у агар,
Сийдикнинг ўрнига қонни чиқарар.
Тиқилма очади, моддани кесар,
Поклайди, яранинг йўлини тўсар.
Тишласа ит, чақса афъо илони,
Шароб ила боғла ўша замони.
Милкидан гўшт қочса агар кишини,
Узоққа ҳайдайдди бу ташвишини.

ТУРНА

... Шабқўрликни қувар унинг димоғи*,
Кўзингга суртсанг гар кўзинг чироғи.
Бурунга томизсам мен уч кун агар,
Лақванинг ишини изга келтирар.
Лавлаги баргидан сув олиб бемор,
Қўшганда, таъсири ошади такрор.

КЕЛИНДОНА (КАБОБА)

Мижозда қандайдир келиндонаси,
Куруқ-иссиқ икки, шу поғонаси.

*. Димоғ — мия.

Оғизу тилингдан тошма йўқотар,
Милкдаги яра ҳам кучин йўқотар.
Шодлик келтиради, қувади ғамни,
Ҳазм қилдиради, ҳайдар ваҳми.
Меъдага куч-қувват қилади нисор,
Сийдигу ҳайзни ҳайдаш учун ёр.

ПАҚ-ПАҚ ЎСИМЛИГИ

«Пардали келин» *ни кўрса ҳар киши,
Билсинки, тамомдир сўзакнинг иши.
Кулоқ ярасию ҳарсиллашга соз,
Нафас сиқиш тандан кетажакдир боз.
Куруғу совуқдир иккинчи миқдор,
«Қовоқ уруғ» қуртин қувмоқ учун ёр.
Сийдик йўлидаги ярага нафдир,
Сарик касаллиги у билан дафдир.
Жигару буйракка фойда, рост сўзим,
Бадалин қидирсанг, бадал итузум.

ЗАРПЕЧАК (ЧИРМОВУҚ)

Куруқ-иссиқлиги иккинчи миқдор,
Ҳар ким зарпечакни қилса ихтиёр,
Қайнаган сувини сиркада бироз,
Ичилса, ҳикичоқ учун бўлар соз.
Меъдаю жигарга ундан ҳам ўткир,
Давони кўрмаган хоҳ ёшу хоҳ пир.
Меваси қувватда ҳар хил кучга ёр,
Уруғи иситма қувмоққа тайёр.
Сиканжубин ила сувин ичган он,
Ичак санчиғию сафродан омон.

КУНДУР ЕЛИМИ

Иккинчи ўринда иссиқлик кундур,
Балғамни тортиши ана шундадур.
Балғамли иситма учун наф этар,

*. Пақ-пақнинг форсча номи «арус дар парда» («Пардадаги келин») бўлиб,
бу ерда муаллиф сўз ўйини қилмоқда.

Меъдада ел бўлса бартараф этар.
Ярани тузатмоқ учун мадакдор,
Яхшиси оқидир, «эркак» хили бор.
Тўхтатар қусишу кимдан қон оқар.
Қуруғу сустликда меъдага ёқар.

НОК (ШОҲАМРУД)

Сафою латофат бобида бир пас,
Нокка боқ, лабидан шакар аримас.
Шакли юмалоқдир, ичи эса оқ,
Пўсти ипак каби созу ялтироқ.
Суви гўё уни қуюлган шарбат,
Бошда уд*, шишада гулобдек роҳат.
Чанқашни қолдирар, юракка мадор,
Сургини тўхтатар, меъда учун ёр.
Руфус дер: хилти соз, ким уни ейди,
Бироқ қуруқ-совуқ иккинчи, дейди.
Қисми бор «Қонун»да қилинмиш баён,
Хўлу ҳам мўътадил дейилмиш аён.

ШУМТОЛ ЎСИМЛИГИ

Жинсий лаззат ошар «қушнинг тили»дан**,
Бу сўзни эшит бир марднинг тилидан.
Иккидан эмасдир иссиқликда кам,
Тошларни тўқади, эрга қувват ҳам.
Белу биқин оғриқ кетади тандан,
Айниқса асалга қўшилса ундан.
Белнинг оғриғига доридир сара,
Хўллиги бобида «Қонун»га қара.
Сийдик тутилишга кўп яхши даво,
Ундан равнақ топар кишида жимо.
Ва лекин буйракка етади зиён,
Ортиқча ейилса, у офати жон.
Кимсасиз кишига азоби руҳдир,
Хотинли кишига ундан футуҳдир.
Бир гуруҳ мижози хўл дея билар,
Бир гуруҳ иссиқдир деб нақл қилар.

*. Шоир нок бошидаги чўпни хуш исли уд дарахти чўпига ўхшатмоқда.

** Шумтол араб тилида «Лисон ал-асофир» («Қуш тили») дейилади.

ЛАДАН ЕЛИМИ

Ладаннинг яшилу юмшоғи создир,
Ундан ярим дирам бермоқ мумтоздир.
У эчки юнгига ёпишган кирдир,
Асосий ватани, билсанг, Қибрисдир.
Иссиқлик бобида иккинчи миқдор.
Жигару меъдага манфаати ёр.
Қуруқдир, ярага нафу сочга куч,
Ўлик бола тушар, қуртнинг иши пуч.

СУТ

Озгин семирай деб сут ичса раво,
Сут ичра ёш аёл сути кўп авло.
Иситма ҳар кунлик бўлса у дармон,
Хусусан, лаб билан эмилган замон.
Ҳайвон ҳомиласи агар одамга—
Тенг бўлса, сути ҳеч қолдирмас ғамга.
Сут агар соғилса, ўтса кўп замон,
Қанча ўтса шунча бўлади ёмон.
Янги сут хўл-иссиқ бўлар мижози,
Юмшатишда яна сутларнинг сози.
Сутдаги сувлилик иссиққа мойил,
Ювишу юмшатиш шундандир ҳосил.
Ачиштириш унда бўлмас намоён,
Куйган сафро хилтин қувади равон.
Борди-ю девпечак бўлса ҳамроҳи,
Куйган савдонинг ҳам чиқади оҳи.
Қатиғидан қуруқ совуқлик етар,
Ҳаммадан эрликни бақувват этар.
Ширин сут баданга қувват етқизар,
Асал била ичдан яра кетқизар.
Қуруқ-совуқ бўлар ундаги айрон,
Айрондан ич кетиш бўлади вайрон.
Сут бошда мия-ю маний оширар,
Кексалар танига роҳат тоширар.
Тишларга зарари етганда, гулоб—
Сиркада оғзингни чайқагин шитоб.
Суту шакар бўлса ҳар кимга емиш,
Юзлар лола каби кўп яшнар эмиш.

Юзларга равнақу тан учун қувват,
Семизлик келтирар, ёғ эса қат-қат.
Силу йўтал учун янгиси создир,
Қон туфлаш учун ҳам созу мумтоздир.
Туянинг сутиким, бу фазли илоҳ,
Истиско дардига қазир эмиш чоҳ.
Кўп ичсанг баданга кўзгайди песни,
Битинг ҳам кўпаяр, йиғиб ол эсни.

ГҶШТЛАР

Қуввати етганлар гўшт еган замон,
Хўл-иссиқ деб таълим берилган аён.
Ёш кўйнинг гўштиким, барра дейдилар,
Тез ҳазм бўлади, қачон ейилар.
Мустаҳкам қон ҳосил бўлади ундан,
Яхшироқ емишни кўрмадим бундан.
Мол гўшти эчкининг гўшtidан қурук,
Эчки кўй гўшtidан, шудир йўл-йўрик.
Гўшtlарнинг мижози ҳар хил, албатта,
Уйники, ёввойи, кичик ё катта.
Эчкича бўлса соз ва ёки бузук,
Семиз бўлса агар онаси бирок.
Қора ҳайвон гўшти бўлади ширин,
Хусусан, эчкидир бу сўзга яқин.
Бузоғу эчкининг чиқиндиси кам,
Эркак ҳайвон гўшти қурук-иссиқ ҳам.
Ёввойиси бўлса кичик, навзода,
Яхшидир, борди-ю бўлмаса мода.
Туя гўшти ғализ, иссиғу ёмон,
Яхши бўлар еса йиртувчи ҳайвон,
Ҳар кимнинг ер гўшти бўлса қорамол,
Мохов, талоқ дарди унга келар ҳол.

МАРВАРИД

Марварид бағрида мўътадил мижоз,
У қонни тозалар, мусаффою соз.
Кетар яна ундан ваҳму хафақон,
Юракнинг қуввату қути у ҳар он.
Унинг воқиғлари даво юзидан,

Песни ҳайдашади тери юзидан.
Арастудан етиб келгандир бизга,
Кимки эритишни сололса изга.
Бурунга томизса, аъло наф этар,
Қорачиғ кенгайса, бартараф этар.

МАСТАКИЙ ЕЛИМИ

Меъдапарвар эрур мастакий, эй ёр,
Қурук-иссиқ бўлар иккинчи микдор.
Ўзга елим бўлмас ундан яхшироқ,
Қораси бўлади, аммо, қурукроқ.
Жигару ичаклар ундан куч олар,
Ичига юмшоқлиғу ҳам қабз солар.
Бир ичими уни битта дирҳамдир,
Иштаҳа очади, ел эса камдир.
Юзларга суртилса, юзни соф этар,
Тарқатиш, юмшатиш хислати етар.

ИЗОХЛАР

Авром — шишлар.
Айук — Копелла юлдузлар туркуми.
Адас — ясмик дони, ундан ўлчов бирлиги сифатида ҳам фойдаланилган.
Акл — ейиш.
Андалус — шаҳар номи.
Акокиё — акация дарахти, кўпинча унинг елими ишлатилади.
Бадал — ўрнига ишлатиладиган дори.
Балила — иссиқ мамлакатларда ўсадиган дарахт меваси.
Баррий — ёввойи ўсимлик.
Баҳақ — тери юзасидаги юпка доғ, унинг барас (пес) дан фарқи шуки, пес суяккача ўтиб боради, баҳақ эса тери юзасида бўлади.
Бачадон бўғилиши — яъни бачадонда уруғнинг қамалиб қолиши, бунда аёл хушдан кетади.
Босур — бурун ёки бошқа жойларга чиқадиган яра.
Бох — жинсий қувват.
Бу Али — Абу Али ибн Сино.
Дирам — ўлчов бирлиги, бир дирам — 2,975 грамм.
Дохис — тирноқ ости яраси (куйдирги).
Долчин — дарахт қобиғи (корица).
Доъ ус-саълаб — тулки касаллиги, бунда соч ёки соқол бирданига тўкилиб кетади.
Дувор — бош айланиши.
Жав — ўлчов бирлиги, бир жав мисқол (4,86)нинг I, 96 грамм.
Жимоъ — жинсий алоқа
«Жин сочи» — арабча шаър ул-жин, сунбулсоч ўсимлиги.
Заъфи дил — юрак заифлиги.

Ибни Ир — латча, ариқ сичкони.
Игир — ўсимлик номи.
Иркуннасо — қуймиқ нервнинг яллиғиланиши.
Ислох — тузатиш, тартибга солиш.
Карк ёки курк — бу сўз товук, бедана ва қирғовулни англатади.
Карома — ўлчов бирлиги, бир карома 0,743 дан 0, 9000 граммгача.
Катиро — русча номи трагакант — ўсимлик елими.
Кўтармоқ — бу тибда махсус истилоҳ бўлиб, аёллар жинсий аъзосига боғланидиган дориларга нисбатан ишлатилади.
Лақва — юз фалажи.
Майбухтаж — кайнатилган шароб (вино).
Майхуш — ширин-нордон анор.
Малик ва Маннон — Худонинг сифатлари.
Маний — эрлик уруғи.
Макъад — орка тешиқ.
Махмуда — бошқа номи сакамуниё (ўсимлик елими).
Мисқол — ўлчов бирлиги, бир мисқол 4,26 грамм.
Моул-асал — асал суви, асал мулойим оловда киздирилади, эришдан хосил бўлган сув асал суви дейилади.
Мурр — мур (китрон).
Мубаҳхий — жинсий қувватни оширувчи.
Мулаттиф — мулойимлаштирувчи.
Мусхил — сурги дори.
Муғос — табиблар «хабб ул-қилқил»ни ёввойи анор дони деб билишган.
Муғосни эса ёввойи анор томири дейишган. Ибн Сино «Қонун»да буни рад этади.
Мухарро — ҳил-ҳил қилиб, эзилтириб пиширилган нарса (мас., гўшт).
Навзода — янги туғилган.
Нафас танги — нафас сиқиши, тангинафас, дамқисқа касали.
Нимбиришт — чала пиширилган.
Никрис — подагра.
Обкома — балиқ соуси, қайласи ва бошқалар.
Омала — иссиқ мамлакатларда ўсадиган дарахт меваси.
Пир — кекса.
Подзахр — заҳарга қарши ичиладиган дори.
Рабу — ҳарсиллаш.
Рубб — шарбат.
Рутайло — заҳарли ўргимчак.
Сабал — кўзнинг парда билан қопланиши.
Салиха — Цейлон долчини.
Самум — иссиқ шамол, гармсел.

Санг — тош.
Саратон — рак касаллиги.
Сақот — ишончли кишилар.
Сакутар — Сокатра ороли.
Сиканжубин — асал билан сирканинг қайнатилгани.
Сипанд — исириқ уруғи.
Сойим — рўздор, ўн икки бармоқдан кейинги ичак, у доим бўш тургани учун «сойим» (рўздор) дейилади.
Субот — оғир (летаргик) уйку.
Суд — фойда, наф.
Таб — иситма.
Такасоқол — ўсимлик номи.
Талха — сачратки ўсимлиги.
Танг — тор.
Танқия — баданни хилтлардан тозалаш.
Тарабнок — шод, хурсанд, хушчакчак.
Умр афзо — умрни узайтирувчи.
Фил касаллиги — арабча добул-фил — болдирнинг фил оёғи каби шишиб кетиши.
Футух — ғалаба, енгиллик.
Ханозир — бирлиги ханзир, тўнғиз яра, бўйин ва қўлтиққа чикадиган яра номи.
Халл — сирка.
Хидр — аъзолар увишиши.
Хилт — суюқлик, одамнинг баданида тўртта! суюқлик — қон, сафро, савдо ва балғам мавжуд.
Холик — яратувчи, Худонинг сифатларидан бири.
Хурож — яра номи.
Шабзиндадор — кечаси ухламай китоб ўқувчи ёки бирор иш билан шуғулланувчи.
Шабранг — тим қора.
Шайх — Абу Али ибн Сино.
Ширу биринж — ширгуруч.
Шоҳбаллут — каштан.
Эҳтилом — уйқуда эрлик уруғининг оқиб кетиши, булғаниб қолиш (поллюция).
Ярақон — сариқ касаллиги.
Яҳуд тоши — арабча ҳажар ул-яҳуд — денгиз кирписининг ердан казиб олинadиган игналари.
Қабз — қотиш (мас., ич).
Қазиб — эркакларнинг жинсий аъзоси.

Қибрис — Кипр ороли.
Қийрот — ўлчов бирлиги, бир қийрот 0,236 грамм.
«Қуш оёғи» — юнонча итрилол ва арабча рижлу-л-ғуроб деб аталувчи ўсимлик.
Қўланж — ичак санчиғи, ич қотиш.
Ғибб — иситманинг бир тури.
Хорр — иссиқ.
Хумқ фиръавн — Фиръавн аҳмоқлиги.

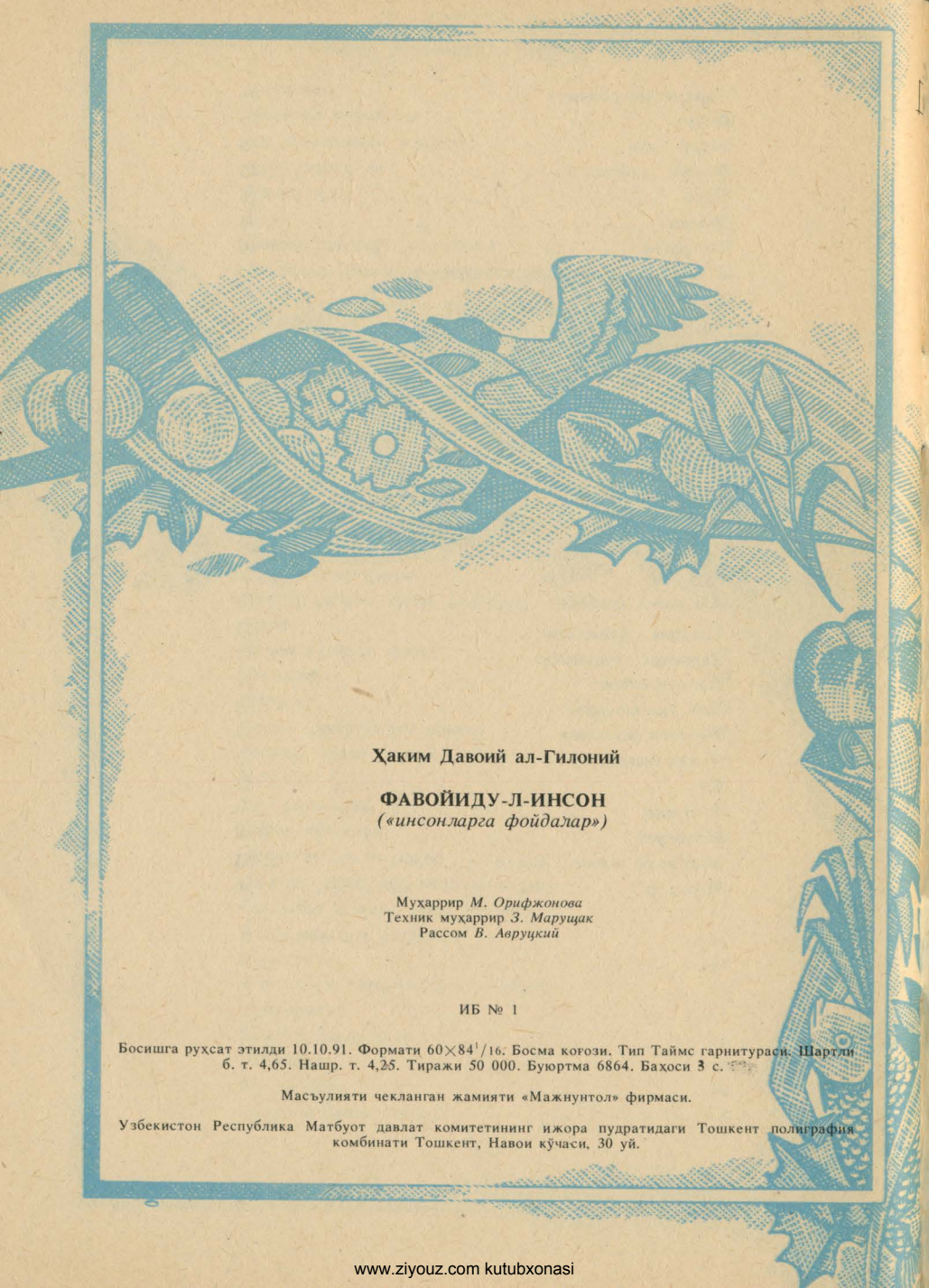
МУНДАРИЖА

Ҳаким Давоий ал-Ғилоний	5
Гуруч	7
Эрмон ўсимлиги	7
Анжабор ўсимлиги	7
Ширин ҳамда бошқа хил олхўрилар	8
Хом ипак	8
Омала меваси	9
Каврак елими	9
Исмалок ўсимлиги	9
Буғу	10
«Хушбўй тирнок» (тирноқгул)	10
Қора арча (арьар)	10
Рум арпабодиёни (анис)	10
Девпечак (чирмов)	11
Анзарут (анзирати гуштхўр)	11
Рум райҳони	11
Қашқарбеда	12
Аргувон дарахти	13
Туёқут ўсимлиги	13
Сассиқ қаврак (анжудон)	13
Мирт (мурд) дарахти	13
Қорачайир ўсимлиги	14
Мойчечак (ромашка)	14
«Қуш оёғи» (итрилло) ўсимлиги	14
Ёввойи қуён	15
Зирк	15
Ёввойи сабзи (шақоқул)	16

Бокила дони	16
Қовун	16
Товуқ тухуми	17
Фундук (Ўрмон ёнғоғи)	17
Бақлажон	17
Сунбулсоч (парсиёвушон) ўсимлиги	18
Лимонўт	18
Пиёз, ёввойи пиёз (денгиз пиёзи)	18
Дуб ёнғоғи (баллут)	19
Садарайҳон	19
Оқ ва қизил баҳман	20
Балила меваси	20
Гунафша	20
Мускат ёнғоғининг пўсти (баёбоса)	21
Парпи ўсимлиги	21
Ўрдак	21
Зигир уруғи	21
«Қорни ёрик» (испағул) ўсимлиги	22
Гултожихўроз	22
Чилпоя ўсимлиги	23
Бузидан (салиб, дастарбош) ўсимлиги	23
Мускат ёнғоғи (жавзи бавво)	23
Ёнғоқ	24
Сабзи	24
Гентиана илдизи	24
Пишлоқ	25
Анор гули (гулнор)	25
Хурмо дарахтининг ўзағи (жуммор)	25
Тарик	25
Қундуз қири (ўғлоноши)	26
Долчин	26
Хўроз	27
Далачой уруғи	27
Товуқ	27
Мия	27
Дуррож (ўрмон қаклиги)	28
Узунмурч	28
Бақам дархтининг елими (хуни сиёвушон)	28
Чаёнсимон дарунак	29
Сачратқи (талха)	29
Тарвуз	29

Ҳалилалар	30
Морчуба ўсимлиги	30
Сассиқпопишак (худхуд)	30
Игир ўсимлиги	31
Қизил гул	31
Ўсма	31
Ёввойи кабутар (олапохта)	32
Заъфарон (шафран) ўсимлиги	32
Майиз	33
Маскаёғ	33
Занжабил	33
Зумрад	34
Зайтун	34
Зайтун ёғи	34
Ёввойи занжабил (зурунбод)	34
Ҳўл зуфо (ланолин)	35
Курук зуфо (хиссоп)	35
Бугдой	35
Нўхат	36
Ёввойи сано уруғи	36
Сассиқ қаврақ елими (ангуза)	36
Хина	37
Кулон (ёввойи эшак)	37
Тоғжамбил	37
Исирик	38
Сақич дарахтининг меваси	38
Ёввойи ҳамда маданий кўзикулок (шовул)	38
Кабутар	39
Ғўр узум суви	40
Сариқ йўнғичқа	40
«Яхуд тоши» («хажар ул-яхуд)	40
Дафна (лавр) дарахтининг меваси	41
Санавбар бужури (кедр ёнғоғи)	41
Ҳинд маҳсари (сафлор)	42
Илон	42
Абу жахил тарвузи (аччик тарвуз)	42
Темиртикон	42
Ҳамишабахор гули	43
Табошир	43
Арман лойи	44
Сахро каклиги (тайху)	44

Тархун (шеролчин)	44
Товус	45
Муҳр лойи	45
Юлғун (тубулғу)	45
Ёқут	46
Ясмин	46
Меҳриғиё	46
«Тирик ва ўлик» кофур (камфара)	47
Қахрабо	47
Катиरो елими	47
Сутқўп (коху) ўсимлиги	48
Ковул (итқовун)	48
Жигар	48
Мол қорни	49
Пойча	49
Карам	49
Гандано (порей пиёзи)	49
Қора зира	50
Бурчок	50
Турна	50
Клиндона (кабоба)	50
Пақ-пақ ўсимлиги	51
Зарпечак (чирмовук)	51
Кундур елими	51
Нок (шоҳамурд)	52
Шумтол ўсимлиги	52
Ладан елими	53
Сут	53
Ғўштлар	54
Марварид	54
Мастакий елими	55
Изоҳлар	56

Ҳақим Давоий ал-Гилоний

ФАВОЙДУ-Л-ИНСОН
(«инсонларга фойдалар»)

Мухаррир *М. Орифжонова*
Техник муҳаррир *З. Марушак*
Рассом *В. Авруцкий*

ИБ № 1

Босишга рухсат этилди 10.10.91. Формати 60×84¹/16. Босма қоғози. Тип Таймс гарнитураси. Шартли б. т. 4,65. Нашр. т. 4,25. Тиражи 50 000. Буюртма 6864. Баҳоси 3 с.

Масъулияти чекланган жамияти «Мажнунтол» фирмаси.

Ўзбекистон Республика Матбуот давлат комитетининг ижора пудратигаги Тошкент полиграфия комбинати Тошкент, Навои кўчаси, 30 уй.